

- Λιάκος, Α., 1998, Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων: *Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης, Λωτός*: Αθήνα.
- Λινάρδος, Π., 1998, *Η Σμύρνη του Πανιωνίου: Από τη μικρασιατική πρωτοπορία στην αθηναϊκή αναγέννηση*, Αθήνα: «Οι Φίλοι των Τεχνών», Νέα Σμύρνη.
- Μακρίδης, Π., χ.χ., *Η ιστορία της ΑΕΚ*, Αθήνα: Έκδοσις Εφημερίδος Αθλητική Ηχώ.
- Μακρίδης, Π. και Σ. Καραθανάσης, 1948, *Η ιστορία του Παναθηναϊκού 1908-1948*, Αθήνα: Έκδοσις Αθλητικής Βιβλιοθήκης.
- Mangan, J.A. και R.J. Park, 1987, *From «Fair Sex» to Feminism: Sport and the Socialization of Women in the Industrial and Post-Industrial Eras*, Λονδίνο: Frank Cass.
- Μαυρογορδάτος, Θ.Γ., 1988, «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός», στο Γ. Θ. Μαυρογορδάτος και Χ. Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 9-19.
- Μενδρινός, Α., 2000, «Μια ομοσπονδία γεννιέται», *ΕΠΟnews*, 1:32-35.
- Μπούρνοβα, Ε., 2002, *Από τις Νέες Κυδωνίες στο Δήμο Αιγάλεω: Η συγκρότηση μιας πόλης στον 20ό αιώνα*, Αθήνα: Δήμος Αιγάλεω.
- Μποχώτης, Θ., 1999, «Εσωτερική πολιτική», στο Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Α': *Οι απαρχές 1900-1922*, μέρος 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Νοτάρης, Π., 2002, *ΑΕΚ: Ο καρπός της αθλητικής παράδοσης της Πόλης στη σύγχρονη Αθήνα από το 1924 έως σήμερα*, Αθήνα: Καλαυρία.
- Ρηγίνος, Μ., 1987, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα 1909-1936: Βιομηχανία, βιοτεχνία*, Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας.
- Σπανούδη, Α., 1931, *Ο αθλητισμός σύγχρονη θρησκεία*, Αθήνα: Φλάμμα.
- Σπυρίδης, Σ., 2011, *Γυναικεία ομορφιά, ανδρική κομψότητα: Καλλυντικά, κοσμητική και καλλωπισμός στην Ελλάδα (μέσα 19ου-αρχές 20ού αι.)*, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Σταμάτης, Ε., 1928, «Η εξέλιξις του ποδοσφαίρου εν Ελλάδι από της εμφανίσεώς του μέχρι σήμερα», *Αθλητισμός*, έκτακτο τεύχος (Ιανουάριος):29..
- Τόμσον, Ε.Π., 1994, *Χρόνος, εργασική πειθαρχία και βιομηχανικός καπιταλισμός*, μτφρ.–επίμετρο Β. Τομενάς, Θεσσαλονίκη: Νησίδες (2η έκδοση).
- Τσιντζιλώνης, Ν. Χ., 1989, *ΟΚΝΕ 1922-1943: Λενινιστικό μαχητικό σχολείο των νέων*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή/ Οδηγητής.
- Vigarello, G., 2004, *Από το παιχνίδι στο αθλητικό θέαμα: Η γέννηση ενός μύθου*, μτφρ. Λ. Βουτσοπούλου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Φουρναράκη, Ε., 1998, «Σωματική αγωγή των δύο φύλων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Οι χρόνοι της ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Αθήνα, 17-19 Απριλίου 1997, Αθήνα: ΙΑΕΝ, 293-315.
- Χατζηιωσήφ, Χ., 1993, *Η γηραιά σελήνη: Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία 1830-1940*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- 1999, «Η μελέτη του κεφαλαίου», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Α': *Οι απαρχές 1900-1922*, μέρος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 309-349.
- 2003, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Β': *Μεσοπόλεμος*, μέρος 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 36-123.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΖΑΪΜΑΚΗΣ

«Να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός»:
Τοπικότητα, ταυτότητα και πολιτισμική μεταβολή
στις κοινότητες των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ

Εισαγωγή

Το σύγχρονο επαγγελματικό ποδόσφαιρο συνιστά μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνική δραστηριότητα συνδεδεμένη με ένα σύστημα παραγωγής και διανομής υπηρεσιών ελεύθερου χρόνου που χαρακτηρίζεται από πλεονάζουσα και αδιάκοπη διαδοχή γεγονότων και πληροφοριών (Vigarello 2004: 10). Στα εκτεταμένα δίκτυα των κοινωνικών σχέσεων που αρθρώνονται γύρω από τα ποδοσφαιρικά σωματεία εμπλέκονται χιλιάδες άνθρωποι σχεδόν σε κάθε χώρα του κόσμου και συγκροτείται ένας διακριτός κοινωνικός χώρος που παρέχει ευκαιρίες για κοινωνικότητα, περιπέτεια, συναισθηματική διέγερση και απόδραση από την πιεστική καθημερινότητα της σύγχρονης κοινωνίας.

Ως μαζικό αθλητικό θέαμα, το ποδόσφαιρο συμπυκνώνει και αποκαλύπτει με ξεχωριστό τρόπο όψεις της σύγχρονης κοινωνικής συμβίωσης: μορφές συλλογικότητας, κοινωνικές αντιθέσεις, ιδεολογικές τάσεις, οικονομικές στρατηγικές, τοπικές αντιπαλότητες. Συνιστά έτσι έναν προνομιακό τόπο έκφρασης μιας μοντέρνας κοινωνικότητας και, ως εκ τούτου, ένα σημαντικό πεδίο έρευνας και ανάλυσης για τις κοινωνικές επιστήμες. Στο χώρο των τελευταίων παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος των ερευνητών από ζητήματα χουλιγκανισμού και οπαδικής βίας σε ανθρωπολογικά ζητήματα, τα οποία φέρνουν στο προσκήνιο τη διάσταση της κουλτούρας, της ταυτότητας, της τοπικότητας, των κοινωνικών ανισοτήτων και των έμφυλων σχέσεων.¹

Σε αυτή την πλούσια παραγωγή κειμένων για το ποδόσφαιρο ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι μελέτες περίπτωσης που επικεντρώνονται στην κουλτούρα, τα αξια-

1. Βλ. Finn και Giulianotti 2000, Giulianotti 1999 και 2002, Ζαϊμάκης και Κοταρίδης 2013, Haynes 1995, King 2010, Redhead 1993, Sandvoss 2003 και Wagg 2004.

κά πρότυπα και τις πολιτισμικές μεταβολές κοινοτήτων οπαδών δημοφιλών ομάδων (Brown 2008 και Williams 2012). Σε αυτό το πλαίσιο κινείται η παρούσα εργασία, που εξετάζει ζητήματα συγκρότησης και διαπραγμάτευσης ταυτοτήτων σε κοινότητες οργανωμένων οπαδών και τη δυναμική σχέση ταυτοποίησης του αθλητικού σωματείου με την περιβάλλουσα κοινωνία της πόλης, στο πλαίσιο των ευρύτερων οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών των ποδοσφαιρικών κοινωνιών στη μεταπολεμική Ελλάδα. Τα ζητήματα αυτά εξετάζονται με βάση το παράδειγμα των κοινοτήτων των οργανωμένων οπαδών του Ομίλου Φιλάθλων Ηρακλείου (ΟΦΗ), των *Ομιλιτών* ή *Οφιτζήδων*.² Ο ΟΦΗ αποτελεί ένα από τα πιο ιστορικά (έτος ίδρυσης 1925) και λαοφιλή επαρχιακά σωματεία της χώρας με μακρόχρονη παρουσία σε εθνικά πρωταθλήματα και σημαντικές αγωνιστικές διακρίσεις. Η μαχητική και μαζική υποστήριξη των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ και το πάθος για την ομάδα τους αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της οπαδικής κοινότητας, και ο «λαός του ΟΦΗ» αποτελεί κοινό τόπο αναφοράς σε δηλώσεις τοπικών δημοσιογράφων, παραγόντων, παικτών και προπονητών του συλλόγου, συνιστώντας μια μορφή συμβολικού κεφαλαίου για την ομάδα.

Η εργασία βασίζεται σε πρωτογενές και αδημοσίευτο ερευνητικό υλικό και προσπαθεί μέσα από τη σκοπιά μιας ιστορικά προσανατολισμένης ερμηνευτικής κοινωνιολογίας να αναδείξει τα κοινωνικοϊστορικά συμφραζόμενα της ανάδυσης και συγκρότησης των κοινοτήτων φανατικών οπαδών του ΟΦΗ στη μεταπολεμική περίοδο, δίνοντας έμφαση στους μετασχηματισμούς των ταυτοτήτων και των κοινωνικών πρακτικών τους. Στη συνέχεια εξετάζει όψεις του δημόσιου λόγου των οπαδών του ΟΦΗ έτσι όπως αυτός εκφράζεται σε έντυπα, συνθήματα, τραγούδια και αφηγήσεις μελών της κοινότητας, και επιδιώκει μέσα από την πολιτισμική ανάλυση να αποκωδικοποιήσει όψεις του αξιακού συστήματος της κοινότητας με επίκεντρο τις επικοινωνιακές πρακτικές που χρησιμοποιούν για να επιτελέσουν τη συλλογική τους ταυτότητα.

Κοινότητες οπαδών: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα

Οι κοινότητες των φανατικών οπαδών αποτελούν συστατικό στοιχείο του σύγχρονου ποδοσφαιρικού θεάματος και μέρος της συμβολικής του τελετουργίας. Εμφανί-

2. Η ονομασία *Ομιλίτης* προέρχεται από το όνομα του συλλόγου (Όμιλος Φιλάθλων Ηρακλείου) και είναι ο πιο παλιός και συνηθέστερος αυτοπροσδιορισμός των οπαδών του. Στις τελευταίες δεκαετίες χρησιμοποιείται συμπληρωματικά και η ονομασία *Οφιτζής*. Για μια πρώτη προσέγγιση ζητημάτων που αφορούν την κουλτούρα και την τοπικότητα στους οπαδούς του ΟΦΗ, βλ. Σαββάκης 2010 και Σπύρος 2013.

ζονται στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες στις προηγμένες ποδοσφαιρικά χώρες και αποτελούν διακριτές πολιτισμικές νησίδες στο πολυσυλλεκτικό περιβάλλον των σύγχρονων πόλεων που επιτρέπουν τη συγκινησιακή διέγερση και ένταση, την εναλλαγή συναισθημάτων, τη συλλογική έξαψη και σε ορισμένες περιστάσεις την εμπλοκή σε περιστατικά βίας (Keir 1994: 47). Οι κοινότητες αυτές παρέχουν τα μέσα για την ένταξη και την αναγνώριση του ατόμου μέσα σε μια συλλογικότητα και λειτουργούν ως πεδία δράσης στα οποία επιτελούνται συλλογικές αξίες και διαμορφώνονται ταυτότητες και πρότυπα συμπεριφοράς.

Οι πρώιμες ποδοσφαιρικές λέσχες οπαδών βασίσονταν σε πυκνούς διαπροσωπικούς δεσμούς και σχέσεις των μελών που συνέβαλαν στη συγκρότηση μορφών οργανικής αλληλεγγύης και συλλογικής συνείδησης με επίκεντρο μια πόλη ή στις περιπτώσεις των μητροπόλεων ιδιαίτερες αστικές ζώνες (Giulianotti 1999: 14-5). Οι κοινότητες οπαδών έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του αισθήματος του συνανήκειν και στη συγκρότηση μιας κοινής ταυτότητας σε ιδιαίτερες γεωγραφικές περιοχές στη διάρκεια της βιομηχανικής εποχής και της αστικοποίησης, και ακόμη και σήμερα οι σύνδεσμοι οπαδών χρησιμοποιούν σύμβολα, τραγούδια και τοπωνύμια που σφυρηλατούν την αξία της τοπικότητας (Brown 2008: 349).

Τα δίκτυα των οργανωμένων οπαδών διαμορφώνουν κοινότητες ενδιαφέροντος γύρω από ποδοσφαιρικά ζητήματα και συγκροτούν συμβολικές κοινότητες. Οι τελευταίες παράγουν λόγους και πρακτικές διαχείρισης και επιτέλεσης της ταυτότητάς τους, αξιοποιούν συμβολικά αντικείμενα και τελετουργίες, και καθορίζουν τον δικό τους συμβολικό χώρο. Τα σύμβολα χρησιμοποιούνται από τα μέλη των κοινοτήτων για να ενισχύσουν την κοινωνικής του συνοχή, να επικοινωνήσουν με τον κοινωνικό τους περίγυρο και να χαράξουν τα συμβολικά όρια της επικράτειάς τους σε ένα αστικό περιβάλλον (Cohen 1985). Τα νοήματα που επενδύονται στα σύμβολα δεν είναι σταθερά αλλά βρίσκονται σε μια διαδικασία συνεχούς επαναδιαπραγμάτευσης και ανάπλασης που μπορεί να αλλάξει ιστορικά, ενσωματώνοντας νέες αναπαραστάσεις και ερμηνείες περιστατικών που λαμβάνουν χώρα στους οπαδικούς κόσμους.

Επιπλέον, οι ομάδες οπαδών λειτουργούν και ως κοινότητες σε δράση. Οι οπαδοί συμμετέχουν στα παιχνίδια ενεργά με ιαχές, τραγούδια, ρυθμικά χειροκροτήματα και αποτελούν οργανικό μέρος της τελετουργίας του παιχνιδιού, διαμορφώνουν ποδοσφαιρικά στέκια και ψυχαγωγικούς χώρους στην πόλη. Οργανώνουν εκδρομές σε εκτός έδρας συναντήσεις και συμμετέχουν σε οπαδικές εκδηλώσεις και τελετουργικές πρακτικές που επιβεβαιώνουν και ενισχύουν το αξιακό τους σύστημα. Γύρω από τα σύμβολα και τις αξίες της ομάδας επενδύονται νοήματα

που σφυρηλατούν την ιδέα μιας «φαντασιακής κοινότητας» (Άντερσον 1997). Η τελευταία βασίζεται σε εξιδανικευμένες εικόνες των βασικών χαρακτηριστικών της ομάδας και σε επιλεκτικές αναγνώσεις όψεων του παρελθόντος, εκβάλλοντας στην αίσθηση μιας συνεχούς και αδιάλειπτης αθλητικής παράδοσης της ομάδας και μιας διακριτής και συνεκτικής ταυτότητας.

Η συγκρότηση και η διαπραγμάτευση της ταυτότητας της κάθε οπαδικής κοινότητας γίνεται μέσα σε ένα ορισμένο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο. Οι οπαδοί αξιοποιούν αναφορές και γεγονότα από το παρελθόν της ομάδας για να διαμορφώσουν ένα σύστημα κοσμοθεωριών και αντιλήψεων που γίνεται μέρος της ιστορικής της παράδοσης. Ένα δομημένο πλέγμα συμβόλων, βιωματικών καταστάσεων, εμπειριών, πρακτικών ανταγωνισμού, αφηγήσεων και «τοτεμικών» ιστορικών αναφορών για ποδοσφαιρικούς ήρωες και για κατορθώματα της ομάδας και των οπαδών ενισχύουν την αίσθηση της συλλογικής συνείδησης και της διάκρισής της από άλλες ανταγωνιστικές κοινότητες (Nash 2000: 468).

Ο οπαδισμός και οι οπαδικές ταυτότητες στη σημερινή κοινωνία διαμορφώνονται σε ένα ρευστό κοινωνικό περιβάλλον που διαμεσολαβείται από τα ΜΜΕ, τις νέες μορφές τεχνολογίας, την εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου και τη μετατροπή του ποδοσφαίρου σε παγκόσμιο θέαμα που συνοδεύει τον «ελεύθερο» χρόνο εκατομμυρίων φίλων του αθλήματος σε όλο τον κόσμο. Σε αυτό το πλαίσιο, το πολιτισμικό περιεχόμενο του οπαδισμού έχει αλλάξει με την εμφάνιση νέων ταυτοτήτων οπαδών που υιοθετούν καταναλωτικά πρότυπα και τη λογική του θεάματος στις ποδοσφαιρικές τους προτιμήσεις, δημιουργώντας έναν νέο τύπο οπαδού-καταναλωτή ή του οπαδού νομάδα (flauner) που έχει ρευστή και μεταβαλλόμενη σχέση ταυτοποίησης με περισσότερες από μια ομάδες σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

Ωστόσο, αυτές οι μεταβολές δεν έχουν αλλάξει ριζικά τον τρόπο που βλέπει το ποδόσφαιρο μεγάλο μέρος των οπαδών, ιδιαίτερα αυτή η κατηγορία των παραδοσιακών ένθερμων οπαδών, σύμφωνα με την ορολογία του Giulianotti, που τείνουν να έχουν μακρόχρονη προσωπική δέσμευση και συναισθηματική επένδυση στην ομάδα, συμμετέχουν ενεργά στις δραστηριότητες της οπαδικής κοινότητας και δίνουν ιδιαίτερη σημασία στον τόπο της ομάδας, η οποία αποτελεί μια τοτεμική αναπαράσταση ενός ιδιαίτερου γεωγραφικού τόπου: μιας πόλης, μιας αστικής ζώνης, ή μιας ολόκληρης περιφέρειας (Giulianotti 2002: 31).³ Στο εθνογραφικό μας παράδειγμα ο οπαδισμός προσεγγίζει αυτά τα παραδοσιακά πρότυπα οπαδών με έντονα στοιχεία τοποφιλίας, που, παράλληλα, διαποτίζονται από νεωτερικές πρακτικές και σύμβολα μέσα από τα οποία οι οπαδοί του ΟΦΗ προβάλλουν και διαπραγματεύονται την ταυτότητά τους.

3. Για μια διεξοδική παρουσίαση της ταξινόμησης των οπαδών, βλ. Giulianotti 2002: 30-40.

Οι σύγχρονες κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές μελέτες εξετάζουν τις μορφές λαϊκής κουλτούρας που διαμορφώνονται γύρω από τις κοινότητες οπαδών και είναι σύστοιχες με μια ευρύτερη στροφή μιας κριτικής κοινωνιολογίας στην καθημερινή ζωή και σε όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας οι οποίες μέχρι πρόσφατα ήταν παραμελημένες από τα κυρίαρχα παραδείγματα των κοινωνικών επιστημών. Πρόκειται για μια ερμηνευτική κοινωνιολογία που προσπαθεί να συνδέσει ευρύτερους κοινωνικούς μηχανισμούς και δομές με την κοινωνική καθημερινότητα, τους τρόπους ζωής και τις νοοτροπίες που αναπτύσσονται σε ιδιαίτερες κοινότητες, προσεγγίζοντας από τα πιο προφανή και κοινά ζητήματα μέχρι πιο σύνθετες αφηρημένες δομές των συστημάτων (Sztompka 2008: 23).

Για τη σφαιρική ερμηνευτική προσέγγιση της κοινωνικής εμπειρίας των βιωμένων κοινωνικών κόσμων του ποδοσφαίρου που είναι σύνθετοι και πολυδιάστατοι αξιοποιήσαμε διαμεθοδικές προσεγγίσεις οι οποίες παρέχουν πολλαπλές πηγές και αναλυτικά εργαλεία για την εξερεύνηση νέων διαστάσεων της κοινωνικής ζωής και ενθαρρύνουν τους ερευνητές να εξετάσουν και να σκεφτούν διαφορετικά και συνθετικά για ανοίκειους ερευνητικούς κόσμους (Mason 2006: 11). Μέσα από τον μεθοδολογικό πλουραλισμό και τη διασταύρωση διαφορετικών τύπων δεδομένων και ερμηνευτικών στρατηγικών μπορούμε να ενισχύσουμε την κατανόηση των πολλαπλών και σύνθετων όψεων του κοινωνικού κόσμου των οπαδών.

Οι μέθοδοι αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί ευρέως σε μια κριτική κοινωνιολογία των σπορ ιστορικά προσανατολισμένη, η οποία συνδέει ευρύτερες θεσμικές και πολιτισμικές αλλαγές με ζητήματα ατομικής και συλλογικής δράσης και αναδεικνύει τις τομές και τις ιστορικές αλλαγές που επηρεάζουν τις ταυτότητες των οπαδών, τις δομές σκέψης και τις νοοτροπίες σε κάθε ιδιαίτερη χρονική περίοδο. Αυτή η διάσταση μπορεί να ενισχύσει την εθνογραφική προσέγγιση η οποία οργανώνεται μέσα από τεχνικές ποιοτικής έρευνας και επιδιώκει να αναδείξει μέσα από μια αφήγηση που έρχεται από τα κάτω την οπαδική εμπειρία. Η νοηματική διείσδυση στο περιβάλλον και την κουλτούρα των οπαδών μέσα από την ερμηνεία και την ανάδειξη της δικής τους οπτικής των εκφραστικών κωδίκων και των επικοινωνιακών πρακτικών τους επιτρέπει στον ερευνητή να γονιμοποιήσει την κοινωνιολογική του φαντασία για να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τις ιδιαιτερότητες των αξιακών συστημάτων που διέπουν τις κοινωνίες των σπορ (Tomlinson 1984: 30). Επιπλέον η μελέτη της οπαδικής κουλτούρας μπορεί να αντλήσει ιδέες από τη συγκριτική προσέγγιση ερευνητικού υλικού και ερμηνευτικών σχημάτων που έρχονται από διαφορετικές μελέτες περίπτωσης και ερευνητικά προγράμματα, εκβάλλοντας σε πιο συνθετικές προσεγγίσεις

του φαινομένου, που υπερβαίνουν τους σκοπέλους των μονοδιάστατων τοπικιστικών και εθνοκεντρικών αναλύσεων.

Στην εργασία αυτή αντλείται υλικό από το ερευνητικό πρόγραμμα «Κοινότητες φανατικών οπαδών στην Ελλάδα: Κοινωνική συγκρότηση, ταυτότητες, αξίες και κοινωνικές διαμάχες» που εκπονήθηκε στο διάστημα 2009-2011 από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, με επιστημονικό υπεύθυνο τον γράφοντα. Στο πλαίσιο του ερευνήθηκαν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, οι διαδικασίες κοινωνικής και πολιτισμικής συγκρότησης, οι στάσεις, τα αξιακά πρότυπα και οι ταυτότητες σε επτά παραδείγματα κοινοτήτων οπαδών (Ολυμπιακός, Παναθηναϊκός, ΑΕΚ, ΠΑΟΚ, Άρης, ΟΦΗ και Εργοτέλης) σε τρία μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ηράκλειο) μέσα από μια συγκριτική ερμηνευτική προσέγγιση. Στο πρόγραμμα χρησιμοποιήθηκαν μεθοδολογικά και αναλυτικά εργαλεία από τις παραδόσεις της εθνομεθοδολογίας, της ερμηνευτικής κοινωνιολογίας και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, και αξιοποιήθηκαν ερευνητικά δεδομένα από πολλές πηγές: επιτόπια παρατήρηση, βιογραφία, ομαδική συνέντευξη, βίντεο, φωτογραφία, αποδελτίωση εφημερίδων, τραγούδια, συνθήματα και γκράφιτι, και αρχειακό υλικό.

Η εργασία αυτή αντλεί μέρος από το διαθέσιμο υλικό του προγράμματος. Οι πηγές που αξιοποιήθηκαν είναι, πρώτον, καταστατικά των συνδέσμων και ιδιωτικά αρχεία, δεύτερον, αποδελτιωμένες πληροφορίες από τον τύπο και από τα 113 αθλητικά ένθετα με τον τίτλο *Ομιλίτης* που κυκλοφορούσαν κάθε Τετάρτη ή Πέμπτη με την εφημερίδα *Νέα Κρήτη* στο διάστημα 8.5.2001 έως 10.11.2004 οι οργανωμένοι οπαδοί του ΟΦΗ, τρίτον, πραγματολογικό υλικό που έχει ταξινομηθεί και αφορά εκφορές του δημόσιου λόγου των οπαδών, συνθήματα, οπαδικά τραγούδια, ύμνους, δισκογραφημένα τραγούδια, τέταρτον, φωτογραφικό υλικό με τελετουργικές δράσεις στην κερκίδα, συλλογικές εκδηλώσεις και γκράφιτι, και, πέμπτον, αφηγήσεις ζωής προσώπων με σημαίνουσα παρουσία στις οπαδικές πρακτικές. Μολονότι η ανάλυση έχει λάβει υπόψη τις νοηματοδοτήσεις των οπαδών, για λόγους οικονομίας του κειμένου και αναλυτικής εστίασης η βιογραφική διάσταση δεν εξετάζεται διεξοδικά.

Οι πρώτοι οργανωτικοί πυρήνες

Το ποδόσφαιρο στο Ηράκλειο χρονολογείται στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, όταν Σκωτσέζοι και Άγγλοι στρατιώτες των εγγυητριών δυνάμεων που είχαν εγκατασταθεί στην πόλη το χρησιμοποίησαν ως μέσο ψυχαγωγίας και σωματικής άσκησης δημιουργώντας τα πρώτα αυτοσχέδια ποδοσφαιρικά γήπεδα. Το 1899 εμ-

φανίστηκε το πρώτο αθλητικό σωματείο, ο Κρητικός Γυμναστικός Σύλλογος εν Ηρακλείω, και στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα τα πρώτα ποδοσφαιρικά σωματεία της χριστιανικής και της μουσουλμανικής κοινότητας, που είχαν βραχύβια λειτουργία (Ζαϊμάκης 2012: 306-307 και Ζαϊμάκης και Petre 2014: 218-219). Στην περίοδο της μεσοπολεμικής οικονομικής και πολιτισμικής ανάπτυξης της πόλης με την άφιξη και εγκατάσταση πάνω από 13.000 Μικρασιατών προσφύγων συγκροτούνται νέες συσσωματώσεις και εθελοντικές οργανώσεις και εμφανίζονται τα πρώτα βιώσιμα αθλητικά σωματεία με καταστατικά: ΕΓΟΗ (1924), ΟΦΗ (1925), Εργοτέλης (1929), Ολυμπιακός Ηρ. (1929), Ηρακλής (1932) και Ερμής (1932, μετέπειτα Εθνικός) και ακόμη οι πρώτες επίσημες ποδοσφαιρικές διοργανώσεις (Ζαϊμάκης 2012). Ήταν μια διαδικασία σύστοιχη με τις αθλητικές εξελίξεις σε άλλα αστικά κέντρα, ως αποτέλεσμα των αναζητήσεων των ελίτ των μεσαίων στρωμάτων για νέες μορφές κοινωνικότητας και τη διαφοροποιημένη χρήση του ελεύθερου χρόνου στο αστικό περιβάλλον (Κουλούρη 1997).

Η ίδρυση του ΟΦΗ χρονολογείται στα τέλη του 1925, όταν μια ομάδα επώνυμων Ηρακλειωτών⁴ αποφάσισε τη συγκρότηση του σωματείου με στόχο τη διοργάνωση αθλητικών εκδηλώσεων, την ψυχαγωγία των μελών, την ανάπτυξη κοινωνικού έργου και την οργάνωση διαλέξεων και εκδρομών (*Ο κόσμος του ματς*, 1988: 7).⁵ Η επίσημη αναγνώριση του σωματείου έγινε στις 29 Δεκεμβρίου, και στις αρχές του επόμενου έτους συγκροτήθηκε το πρώτο επίσημο διοικητικό συμβούλιο.⁶ Ο ΟΦΗ διέθετε τμήματα ποδοσφαίρου, στίβου, βόλεϊ και κολύμβησης και μαζί με τον ΕΓΟΗ αποτέλεσαν τα πιο ισχυρά και δημοφιλή σωματεία της πόλης στον Μεσοπόλεμο, αναπτύσσοντας έντονο ανταγωνισμό μεταξύ τους, με διακύβευμα την αθλητική ηγεμονία στην πόλη και την αγωνιστική πρωτοκαθεδρία στο δημοφιλές ποδόσφαιρο.⁷

Στη μεταπολεμική περίοδο, ο ΟΦΗ συνέχισε να έχει πρωταγωνιστική παρουσία στον τοπικό αθλητισμό, και στο ποδόσφαιρο είχε πλέον ως βασικό ανταγω-

4. Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία του ΟΦΗ έπαιξαν ο γιατρός Μηνάς Ζαμπιόζης, ο εξαγωγέας σταφίδας Νίκος Κωνσταντινίδης, ο επιχειρηματίας Χρήστος Μυστίλογλου, ο αντιπρόσωπος τσιγάρων και επιχειρηματίας Μανώλης Παπακαλιάτης, ο έμπορος Μηνάς Μελεσιδής και οι Τηλέμαχος Τσιγλάκης, Μηνάς Κυρλής, Μηνάς Μαυρουδής, Χρήστος Τρικουράκης, Θεοδόσης και Λεάνδρος Καρούσος και Βασίλης Σφακιανάκης.

5. Η έκδοση αυτή ήταν ένα ειδικό αφιέρωμα στην ιστορία του ΟΦΗ με τίτλο «Ο ΟΦΗ το καμάρι της Κρήτης». Βασίστηκε κυρίως σε προφορικές μαρτυρίες και έχει πολλά κενά και ασάφειες, παρ' όλα αυτά όμως αποτελεί μια ενδιαφέρουσα πηγή γνώσης για την ιστορία του συλλόγου.

6. *Ν. Εφημερίς*, 6.1.1926.

7. Ο ΟΦΗ κατάρκτησε δύο άτυπα πρωταθλήματα που διοργάνωναν από κοινού με τον ΕΓΟΗ (1928, 1929) και στη συνέχεια τρία επίσημα (1931, 1933, 1935) με διοργανωτή την ΕΠΣΗ, ενώ ισοβάθησε με τον ΕΓΟΗ στην πρώτη θέση στο πρωτάθλημα του 1932.

νιστή τον Εργοτέλη καθώς ο ΕΓΟΗ είχε παρακμάσει. Αυτές οι συνεχείς αγωνιστικές επιτυχίες του συνέβαλαν στην ενίσχυση της δημοτικότητας του συλλόγου στην πόλη. Στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, ο ΟΦΗ αποτελούσε ένα ισχυρό και δημοφιλές σωματείο συσπειρώνοντας γύρω του μεγάλο μέρος των λαϊκών στρωμάτων, ιδιαίτερα στις κεντρικές και δυτικές συνοικίες της πόλης. Σε κάποιο βαθμό η γεωγραφική διασπορά των φιλάθλων της ομάδας επηρεάστηκε από τη δημιουργία του γηπέδου του ΟΦΗ στην περιοχή των Καμινίων το 1950 στις δυτικές συνοικίες της πόλης. Σε διοικητικό επίπεδο ο σύλλογος είχε τη στήριξη ευυπόληπτων πολιτών από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα της πόλης, που φρόντιζαν για τη χρηματοδότηση και τη διοικητική στήριξη του συλλόγου.

Η οργανωτική ανάπτυξη των συνδέσμων των οπαδών του ΟΦΗ επηρεάζεται από τις πρώτες συσσωματώσεις και οργανωτικές δομές οπαδών που χρονολογούνται στη δεκαετία του 1950 στην Ελλάδα γύρω από δημοφιλή αθλητικά σωματεία. Πρόκειται για νέες μορφές αστικής κοινωνικότητας που οργανώνονται γύρω από δίκτυα αλληλεγγύης και τύπους εθελοντικής δράσης με στόχο την υπεράσπιση των αξιών των αθλητικών συλλόγων.⁸ Οι πρώτες συζητήσεις για τη δημιουργία συνδέσμου οπαδών στο Ηράκλειο χρονολογείται στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950. Είχε προηγηθεί ένα σημαντικό αγωνιστικό επίτευγμα για την ποδοσφαιρική ομάδα του ΟΦΗ, η συμμετοχή της για πρώτη φορά στην ιστορία της στο πανελλήνιο πρωτάθλημα την περίοδο 1957-1958, μετά την κατάκτηση του τοπικού πρωταθλήματος και στη συνέχεια την κατάκτηση της πρώτης θέσης στον προκριματικό όμιλο, στον οποίο συμμετείχαν οι ομάδες Παναχαϊκή, Παναυπιακός και Ολυμπιακός Χαλκίδας. Μολονότι ο ΟΦΗ δεν μπόρεσε να ανταγωνιστεί τους ισχυρούς αντιπάλους και τερμάτισε στην τελευταία θέση του πρωταθλήματος, η παρουσία στο Ηράκλειο των μεγάλων ποδοσφαιρικών σωματείων της χώρας στους αγώνες του πρωταθλήματος αποτελούσε σημαντικό κοινωνικό γεγονός, το οποίο συσπείρωνε και ενδυνάμωνε την οπαδική του κοινότητα.

Η ίδρυση του πρώτου συνδέσμου οπαδών χρονολογείται στον Ιούνιο του 1959. Είχε προηγηθεί η σύσταση προσωρινής διοικούσας επιτροπής με πρωτεργάτες επώνυμους Ομιλίτες, όπως ο κτηματίας Νίκος Βρέτζος, ο δικηγόρος Γιώργος Πεπονάκης και ο έμπορος και κτηματίας Γεώργιος Μαρκόπουλος ή Τσακίρας, ιστορικό στέλεχος του σωματείου.⁹ Το καταστατικό του συλλόγου που

8. Ένας από τους πρώτους στεγασμένους συνδέσμους πρέπει να είναι ο Σύνδεσμος Φιλάθλων Οπαδών Παναθηναϊκού το 1952. Βλ. Θύρα 13, χ.χ., *Η ιστορία: Θύρα 13*, Αθήνα, 13. Επίσης σε έγγραφο του Συνδέσμου Φιλάθλων Οπαδών του Ολυμπιακού προς τη διοίκηση του συλλόγου (αρ. πρωτ. 74, 16.11.1957) φαίνεται πως το 1957 ιδρύθηκε ο πρώτος Σύνδεσμος Οπαδών του Ολυμπιακού αναγνωρισμένος από το Πρωτοδικείο Πειραιά.

9. Ο Μαρκόπουλος διετέλεσε από τα χρόνια του Μεσοπολέμου και για πολλά χρόνια γενι-

αναγνωρίστηκε επίσημα από το τοπικό πρωτοδικείο τον Αύγουστο του 1959¹⁰ όριζε ως βασικούς στόχους του συνδέσμου τη γνωριμία και τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των μελών, την ψυχαγωγία και την ηθική ενίσχυση των αθλητών, τη συνεργασία με τον τύπο για την προβολή του σωματείου και την οργάνωση εκδηλώσεων για την ενίσχυσή του.¹¹ Το καταστατικό υιοθετούσε την «αξία εμφυσήσεως της ιδέας του πνεύματος και της αφοσιώσεως και της αγάπης εις την λαμπρήν ιστορία του ΟΦΗ» και όριζε τους τρόπους επίτευξης των σκοπών μέσα από διαλέξεις, εκδόσεις εντύπων, διοργάνωση εορτών και εκδρομών, ίδρυση και λειτουργία εντευκτηρίων, βιβλιοθήκης κ.ά.¹²

Τα μέλη του συνδέσμου διακρίνονταν σε επίτιμα, τακτικά, οπαδούς και δόκιμα μέλη. Η διάκριση αυτή αντανάκλασε και μια ιεραρχία στο εσωτερικό του συνδέσμου. Τα επίτιμα μέλη προέρχονταν από φίλους του ΟΦΗ που κατείχαν «εξέχουσα θέση εν τη φιλάθλω κοινωνία» και προσέφεραν υπηρεσίες και οικονομική βοήθεια στο σύνδεσμο. Τα τακτικά μέλη προέρχονταν από την ιδρυτική ομάδα και τα εκλεγέντα μέλη στις γενικές συνελεύσεις. Για τη συμμετοχή στη διαδικασία εκλογής, το υποψήφιο μέλος όφειλε να έχει εξασφαλίσει πρόταση τουλάχιστον τριών τακτικών μελών. Τα τακτικά μέλη είχαν δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι και την υποχρέωση μηνιαίας συνδρομής 10 δρχ. Οι «οπαδοί» δεν είχαν δικαίωμα ψήφου αλλά συμμετείχαν στις γενικές συνελεύσεις με συνδρομή 5 δρχ. μηνιαίως. Τα δόκιμα μέλη ήταν νέοι κάτω των 18 ετών που αποτελούσαν το φυτώριο «των μελλοντικών τακτικών μελών του Συνδέσμου» και διά τούτο όφειλαν «να πειθαρχούν, να ακολουθούν και να πολιτεύονται ηθικώς και συμφώνως προς το φιλάθλον πνεύμα, ελεγχόμενοι παρά της ειδικώς συσταθείσας επιτροπής». Για την υλοποίηση των στόχων του συνδέσμου ιδρύθηκαν τα τμήματα εκδρομικού, μορφωτικού, ψυχαγωγικού, διαφώτισης και φιλάθλου ιδιότητας.¹³

Η ηγεσία του συνδέσμου προερχόταν από τα τακτικά μέλη και ήταν κατά κανόνα πρόσωπα με κοινωνικό κύρος. Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο του συνδέσμου

κός αρχηγός και εκπρόσωπος του σωματείου στην ΕΠΣΗ. Ακόμη, είχε την επίβλεψη σε προπονητικά ζητήματα και φρόντιζε για την ανεύρεση ταλέντων από την πόλη για τα αγωνιστικά τμήματα του ΟΦΗ.

10. Όπως προκύπτει από αρχειακό υλικό από δικαστικά αρχεία, το αίτημα για την έγκριση της λειτουργίας του συνδέσμου υποβλήθηκε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου στις 12.6.1959. Η τοιχοκόλληση του καταστατικού έγινε στις 27.6.1959 και η έγκριση δημοσιεύτηκε με την υπ' αριθ. 516/11.8.1959 απόφαση του πρωτοδικείου.

11. Βλ. απόφαση αναγνώρισης σωματείου 516/11.8.1959. Βλ. επίσης δακτυλογραφημένο έγγραφο που υπάρχει στο αρχείο του συνδέσμου και αναφέρει την ιστορία και τους σκοπούς του.

12. Καταστατικόν του Συνδέσμου Φίλων ΟΦΗ, άρθρο 1, 1.6.1959.

13. Καταστατικόν του Συνδέσμου Φίλων ΟΦΗ, άρθρα 5-7, 25, 1.6.1959.

είχε πρόεδρο τον Νίκο Βρέτσο και μέλη τους Γεώργιο Μαρκόπουλο, Γιώργο Πεπονάκη, Σταύρο Παπαδοντωνάκη (σταφιδέμπορο), Ανδρέα Παναγιωτόπουλο (δημοσιογράφο) και Δημήτρη Παπαοικονόμου (ανώτερο διοικητικό υπάλληλο).¹⁴ Ο σύνδεσμος λειτουργούσε μέχρι και το 1962 και ύστερα από μια σύντομη περίοδο παύσης λόγω οικονομικών δυσκολιών επαναλειτούργησε το 1964, υπό την προεδρία του κτηματία Χρήστου Χαιρέτη σε κτίριο επί της οδού Κόσμων στο κέντρο της πόλης.¹⁵ Στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, ο σύνδεσμος είχε ενεργή παρουσία στις κοινωνικές δραστηριότητες του σωματείου. Από τις ανταποκρίσεις της εφημερίδας *Αθλητική Ηχώ* φαίνεται πως ο σύνδεσμος οργάνωνε εκδρομές, εξέδιδε ανακοινώσεις για ζητήματα διοικητικών αποφάσεων που ζημίωναν το σωματείο και επιστολές διαμαρτυρίας σε περιπτώσεις διαιτησιών που κρίνονταν μεροληπτικές.¹⁶

Διοικητικά στελέχη και μέλη του Συνδέσμου Φίλων ΟΦΗ έξω από τα γραφεία του συνδέσμου το 1965 (φωτογραφία από το αρχείο του ΟΦΗ).

Στη δεκαετία του 1960 ο τοπικός τύπος ασχολείται πιο συστηματικά, σε σχέση με το παρελθόν, με αθλητικά θέματα και το ποδόσφαιρο γνωρίζει αυξημένη δημοτι-

14. Η ύπαρξη του συνδέσμου μνημονεύεται και σε ανυπόγραφο δακτυλογραφημένο έγγραφο που υπάρχει σε αρχεϊακό υλικό του συνδέσμου που έχει στην κατοχή του ο πρώην πρόεδρος του Γιάννης Περγιάκης. Το έγγραφο αναφέρεται στη δημιουργία του συνδέσμου έπειτα από πρωτοβουλία των μελών προσωρινής διοικούσας επιτροπής, η οποία αργότερα είχε τη διοίκηση του συνδέσμου. Συντάκτης του κειμένου είναι ο δικηγόρος Γιώργος Πεπονάκης, ο οποίος ανέλαβε και τις νομικές διαδικασίες για τη νομιμοποίηση του συνδέσμου.

15. Τα μέλη αυτού του Δ.Σ. ήταν οι Νίκος Περάκης, Στέλιος Χαλκιαδάκης, Νίκος Μανουσάκης, Νίκος Μπιτζάρης και Κώστας Κοπιδάκης.

16. Βλ. ενδεικτικά εφ. *Αθλητική Ηχώ*, 23.12.1958, 18.2.1962, 6.11.1962.

κότητα στην πόλη. Οπαδοί εκείνης της περιόδου τονίζουν τη σημασία του ποδοσφαίρου στην καθημερινότητά τους και τα ταυτοποιητικά στοιχεία της ομάδας. Η δύναμη, το πάθος και η αυταπάρνηση, σύμφωνα με τον οπαδικό λόγο, διέκριναν τον ΟΦΗ από τον πιο ισχυρό του αντίπαλο στο τοπικό ποδόσφαιρο, τον Εργοτέλη, που φημιζόταν περισσότερο για την τεχνική κατάρτιση των ποδοσφαιριστών του. Σύμφωνα με παλιό συνδεσμίτη που συμμετείχε στην οργάνωση των πρώτων συνδέσμων στη δεκαετία του 1960, ο ΟΦΗ ήταν «ομάδα που έπαιζε με τσαμπουκά και δύναμη. Εκεί ξεχώριζε από τον Εργοτέλη, που μπορεί να κέρδιζε όλες τις άλλες ομάδες αλλά όταν έπαιζε με μας από τα 10 παιχνίδια έχανε τα 8, από τα αποδυτήρια που λέγαμε εμείς, από τη δύναμη του κόσμου».

Αυτή η έμφαση στη δύναμη και την παλικάριά αποτυπώνεται και στον πρώτο ύμνο του ΟΦΗ, που γράφτηκε από τον ποιητή Μανόλη Ζουλινό στα χρόνια του Μεσοπολέμου και τραγουδούσαν οι οπαδοί της ομάδας στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες σε διάφορες παραλλαγές.¹⁷ Πρόκειται για στάσεις συνηθισμένες στους κόλπους των λαϊκών κοινωνικών στρωμάτων που συνδέονται με τις σκληρές συνθήκες ζωής και εργασίας και έναν τρόπο ζωής που δίνει ιδιαίτερη σημασία στη σωματική δύναμη, την αγωνιστική διάθεση και την ετοιμότητα (Dunning, Murphy και Waddington 1991).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της επόμενης εμφανίστηκαν και οι πρώτοι ηχογραφημένοι ύμνοι σε δίσκους 45 στροφών για τον ΟΦΗ σύμφωνα με τα πρότυπα των μεγάλων ομάδων της πρωτεύουσας. Τα τραγούδια είχαν νατουραλιστικό περιεχόμενο και εξυμνούσαν τα κατορθώματα των ποδοσφαιριστών του ΟΦΗ, που συνιστούσαν ένα είδος λαϊκών ηρώων της εποχής. Οι δημιουργοί του ήταν ντόπιοι παραδοσιακοί και λαϊκοί μουσικοί και τραγουδιστές φίλαθλοι του συλλόγου. Τα τραγούδια βασιζόνταν σε παραδοσιακές μελωδίες και δεκαπεντασύλλαβου δίστιχα.¹⁸ Στα τραγούδια τονίζεται ο συμβολικός δεσμός της Κρήτης με τον ΟΦΗ, που προβάλλεται ως το όχημα της έκφρασης του συναισθήματος και της περηφάνιας του κάθε Κρητικού. Ακόμη, εξυμνείται ο συναισθηματικός δεσμός των

17. Ο ύμνος στην αρχική του μορφή ήταν ο εξής: Ο Όμιλος του Ηρακλείου που είναι όλο λεβεντιά κι ακριβό μαργαριτάρι είναι όλα τα παιδιά/ αρχινώ για να παϊνέσω την οπισθοφυλακή μα κι η έφοδος μας πάλι είναι πάσα και καρφί/ έχομε θηρίο τέρμα, που είναι όλο παλικάριά και από τα τέρματά του μέσα ούτε μύγα δεν περνά/ Έχομε πρόεδρο λεβέντη και καλό διοικητικό, έχομε και τον Δρετάκη γενικό μας αρχηγό. Βλ. «Ο ΟΦΗ το καμάρι της Κρήτης», 10.

18. Αναφέρω ως χαρακτηριστικά παραδείγματα τους δίσκους 45 στροφών: «Ο ύμνος του ΟΦΗ» σε εκτέλεση των Ακύλα Παπαδάκη και Γιώργου Μαυρογιαννάκη και συνεργασία στα φωνητικά των αδελφών Σταυρίδου και σύνθεση του Δημήτρη Αγριανίτη (Δίσκος Baeadeur BR 351/1970), «Ο φίλαθλος του ΟΦΗ» του Γιώργου Κουμιάτη (δίσκος Panivar PA 248), και «ΟΦΗ» των Ε. Αναστασάκη και Β. Καραπατάκη (δίσκος Βιολέτα 101/405191165). Οι δίσκοι αυτοί υπάρχουν στο προσωπικό αρχείο του Μιχάλη Μπινιχάκη, ένθερμος υποστηρικτής της ομάδας.

«παραδοσιακών» οπαδών της ομάδας, έτσι όπως αυτός εκφράζεται στις πτυχές της καθημερινής ζωής των λαϊκών στρωμάτων. Το παρακάτω τραγούδι είναι χαρακτηριστικό:

Ένας τσικουδίτης¹⁹ και φίλαθλος σωστός μιλάει για τον ΟΦΗ και λέει συνεχώς / έμεινε ο ΟΦΗ στην Α΄ Εθνική γιατί είναι ομαδάρα και πρέπει νάναι κει/ μπουκιά ψωμί δεν τρώει κάθε Κυριακή μόν’ τρέχει να προλάβει στο γήπεδο να μπει/ προπάντων όταν χάσει ο ΟΦΗ ρε παιδιά πίνει ένα κάρντο μονάχο τσικουδιά/ για οφτή πατάτα και για ξερά κουκιά και για την ομάδα ψοφάει ρε παιδιά/ το διατυμπανίζει και κάνει σαν τρελός κι όπου βρεθεί φωνάζει Όμιλος είναι αυτός.²⁰

Με την επικράτηση της Χούντας των συνταγματαρχών διαλύθηκαν όλες οι συσσωματώσεις φιλάθλων και οπαδών στην Ελλάδα. Τον Νοέμβριο του 1967 με απόφαση της ΑΣΔΕΝ απαγορεύτηκε η λειτουργία τεσσάρων συνδέσμων οπαδών στα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη, ανάμεσα στους οποίους ήταν και οι μοναδικοί σύνδεσμοι που λειτουργούσαν στο Ηράκλειο, ο Σύνδεσμος Φίλων ΟΦΗ και ο Σύνδεσμος Φίλων και Οπαδών Ηροδότου στη Νέα Αλικαρνασσό. Η σχετική διάταξη εναρμονιζόταν με τις βασικές αρχές του καθεστώτος για τον ασφυκτικό έλεγχο της λειτουργίας σωματείων και οργανώσεων και ενεργοποιούσε παλαιότερο διάταγμα του 1912 «περί κατάστασης πολιορκίας» τονίζοντας, ανάμεσα στα άλλα, ότι οι σύνδεσμοι «ουδένα σκοπόν εξυπηρετούν αλλά επεμβαίνουν εμμέσως εις τας διοικήσεις αθλητικών και ποδοσφαιρικών συλλόγων και δημιουργούν έκτροπα διαφόρων αθλητικών συναντήσεων».²¹

Στην επταετία η ποδοσφαιρική ομάδα του ΟΦΗ θα ανέβει για πρώτη φορά στην ιστορία της στην Α΄ Εθνική κατηγορία, που είχε συσταθεί από το 1959 και αποτελούσε τον πιο σημαντικό αγωνιστικό θεσμό στη χώρα. Η τριετής παρουσία της ομάδας (1968-1971) στην Α΄ Εθνική σε συνδυασμό με την αγωνιστική καθίζηση του Εργοτέλη στα χρόνια των συνταγματαρχών και τον «αναγκαστικό» υποβιβασμό του από το καθεστώς στο τοπικό πρωτάθλημα συνέβαλε στον τερματισμό του μακρόχρονου ανταγωνισμού των δύο σωματείων για την τοπική κυριαρχία στα πρωταθλήματα του τοπικού ή της Β΄ Εθνικής κατηγορίας και στην εδραίωση της ποδοσφαιρικής ηγεμονίας του ΟΦΗ στην πόλη.²²

19. Συμβολική ονομασία ατόμων που συχνάζουν σε καφενεία και ουζερί της πόλης, αρκετοί από τους οποίους ήταν οπαδοί του ΟΦΗ.

20. «Ο φίλαθλος του ΟΦΗ», τραγούδι του Γιώργου Κουμιώτη στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Βλ. και σημ. 18.

21. Προκήρυξη 2/Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Εσωτερικών και Νήσων/2ο Επιτελικό Γραφείο/ 11.11.1967. Η απόφαση υπογράφεται από τον αντισυνταγματάρχη Β. Τσούμπα.

22. Ο Εργοτέλης υποβιβάστηκε το 1967 στη Β΄ Εθνική με αναγκαστικό νόμο της Χούντας που απαγόρευε τη συμμετοχή στα εθνικά πρωταθλήματα δύο σωματείων από την ίδια πόλη.

Φίλαθλοι του ΟΦΗ σε αγώνα της Β΄ Εθνικής στην αγωνιστική περίοδο της ανόδου του στην Α΄ Εθνική, Απρίλιος του 1968 (φωτογραφία από το αρχείο του ΟΦΗ).

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα άρχισαν να επαναλειτουργούν σύνδεσμοι οπαδών, ανάμεσα στους οποίους και ο Σύνδεσμος Φίλων του ΟΦΗ το 1976. Το γεγονός αυτό συνδυάστηκε με την αγωνιστική επιτυχία της ανόδου της ομάδας στην Α΄ Εθνική την περίοδο 1975-1976, η οποία έγινε δεκτή με ενθουσιασμό και πάνω από 600 άτομα γράφτηκαν ως μέλη του συνδέσμου από την πρώτη χρονιά της λειτουργίας του.²³ Την πρωτοβουλία της ίδρυσης του συνδέσμου είχαν αναλάβει επώνυμοι Ηρακλειώτες με επικεφαλής τον δικηγόρο Γιώργο Πεπονάκη, που συνέταξε το καταστατικό και το κατέθεσε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου στις 9.3.1976, για να εγκριθεί δύο μήνες αργότερα. Ο ίδιος ανέλαβε και την προεδρία του συνδέσμου.²⁴ Το καταστατικό υπέγραψαν 72 Ηρακλειώτες, όλοι άνδρες προερχόμενοι στην πλειονότητά τους από τα μεσαία

Ακολούθησε η μετακίνηση πέντε επίλεκτων ποδοσφαιριστών από τον ΟΦΗ στον Εργοτέλη που οδήγησε σε δικαστική διένεξη τα δύο σωματεία με την αθλητική δικαιοσύνη τελικά να δικαιώνει τον ΟΦΗ (βλ. απόφαση του ΑΚΑΔ 951/6.1.1968). Τα γεγονότα αυτά ενίσχυσαν την αγωνιστική αντιπαλότητα των δύο σωματείων της πόλης και σε μια μακρόχρονη κοινωνική διένεξη που έλαβε, όπως ήταν φυσικό, και πολιτικές διαστάσεις.

23. Αναφέρεται σε ανυπόγραφο έγγραφο του συνδέσμου σχετικά με το χρονικό της ίδρυσής του.

24. Αριθμός απόφασης έγκρισης του σωματείου από το Πολυμελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου 20/9.3.1976, Αριθμός Μητρώου Σωματείου 302.

και ανώτερα κοινωνικά στρώματα της πόλης.²⁵ Το νέο καταστατικό διεπόταν από μια τάση εκσυγχρονισμού, υιοθετούσε τους σκοπούς του συνδέσμου έτσι όπως αυτοί είχαν διατυπωθεί σε παλαιότερα καταστατικά και διατηρούσε τα επίτιμα και τακτικά μέλη καταργώντας τις αναφορές σε «οπαδούς» και «δόκιμα μέλη».

Η ομάδα στα χρόνια της έντονης αστικοποίησης και αγροτικής εξόδου της δεκαετίας του 1970, όταν ο πληθυσμός της πόλης γνώρισε τη μεγαλύτερη δημογραφική αύξηση στη νεότερη ιστορία της,²⁶ διεύρυνε την κοινωνική της βάση δίνοντας διέξοδο και ευκαιρίες συλλογικής έκφρασης στα στρώματα που εισέρρεαν στην αστική κοινωνία από την ενδοχώρα του νομού. Για μεγάλο μέρος της τοπικής κοινωνίας το σωματείο αποτελούσε τον βασικό εκφραστή του τοπικού αθλητισμού και ένα μέσο για την προβολή της τοπικής κοινωνίας σε θεσμούς πανελλαδικής εμβέλειας.

Η παρουσία των οπαδών στην κερκίδα ήταν δυναμική, με ισχύς υποστήριξης της ομάδας, σημαίες, κλάζον και κορνέτες, ενώ σε περιπτώσεις αγωνιστικών επιτυχιών δημιουργούσαν εορταστική ατμόσφαιρα στην πόλη με τελετουργικές πρακτικές, όπως η περιφορά στους δρόμους στολισμένου αυτοκινήτου με τα χρώματα και τα σύμβολα της ομάδας. Στις πρακτικές αυτές πρωταγωνιστούσαν παραδοσιακοί ένθερμοι οπαδοί, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τον κουρέα Μηνά Παπάζογλου. Τα μέλη του συνδέσμου σύχναζαν σε ψυχαγωγικούς χώρους και καφενεία στο κέντρο της πόλης και στην πλατεία της Αγίας Βαρβάρας πλησίον του γηπέδου της ομάδας. Η δράση τους επικεντρωνόταν στην υποστήριξη της ομάδας στα εντός, και ορισμένες φορές στα εκτός, έδρας παιχνίδια, στην περιφρούρηση των οπαδών για την αποτροπή επεισοδίων και σε κοινωνικές εκδηλώσεις φιλανθρωπικού χαρακτήρα. Ο βαθμός αφοσίωσης του οπαδού στην ομάδα ήταν μεγάλης με στενούς διαπροσωπικούς δεσμούς με τους ποδοσφαιριστές, ισχυρή συναισθηματική επένδυση στην ομάδα και τοποφιλικές στάσεις.

25. Από μια πρώτη προσπάθεια αναζήτησης των επαγγελματιών των μελών που υπογράφουν το καταστατικό του Συνδέσμου Φίλων του ΟΦΗ του 1976 διαφαίνεται ένα πολυεδρικό επαγγελματικό προφίλ γνωστών προσώπων στη φίλαθλη κοινωνία της πόλης. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι ευπρόληπτοι πολίτες σε σχετικά καλή οικονομική κατάσταση. Αναφέρουμε ενδεικτικά επαγγέλματα που ασκούσαν τα μέλη του συνδέσμου: ιδιοκτήτης εργοστασίου σιδηρικών, φαρμακοποιός, ιατρός, δικηγόρος, δημοσιογράφος, έμπορος, ράφτης, ζαχαροπλάστης, εστιάτορας, τυπογράφος, δημοτικοί υπάλληλοι, ιδιοκτήτης σχολής οδηγών, διακοσμητής, υπάλληλος ΟΤΕ, ιδιοκτήτης πρακτορείου ΠΡΟ-ΠΟ και οικοδόμος-ποδοσφαιριστής.

26. Ο πληθυσμός της πόλης απογειώθηκε από 77.506 το 1971 σε 101.634 κατοίκους το 1981, σημειώνοντας αύξηση 31,13% (ΕΣΥΕ, *Απογραφή του πληθυσμού 1971*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1971, και ΕΣΥΕ, *Απογραφή του πληθυσμού 1981*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1981).

Η δημιουργία της Θύρας 4 και τα επεισόδια του 1989

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παρατηρούνται σημαντικές θεσμικές και οργανωτικές αλλαγές στο ελληνικό ποδόσφαιρο. Το 1979 με το νόμο 879/79 «Περί επαγγελματικού ποδοσφαίρου» τα ποδοσφαιρικά τμήματα των σωματείων που συμμετείχαν στις εθνικές κατηγορίες μετατράπηκαν σε ανώνυμες εταιρείες και υπήχθησαν στις ρυθμίσεις του νόμου περί ανωνύμων εταιρειών. Η ρύθμιση επιτάχυνε την εμπλοκή επώνυμων επιχειρηματικών ομίλων στις διοικήσεις των αθλητικών σωματείων, σε μια περίοδο κατά την οποία ενισχύονται οι αθλητικοί ανταγωνισμοί σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Οι θεσμικές αλλαγές εναρμονίζονταν με τις διεθνείς τάσεις φιλελευθεροποίησης και επαγγελματικοποίησης του ποδοσφαίρου που είχαν επικρατήσει στις προηγμένες χώρες της Δύσης και συνοδεύονταν από πολλές αλλαγές στην πολιτική οικονομία του αθλήματος: αύξηση των επενδύσεων και εισροή νέων μορφών κεφαλαίου (συνδρομητική τηλεόραση, πολυεθνικές εταιρείες, εταιρείες αθλητικού εξοπλισμού και δημόσιων σχέσεων κ.ά.), ανάπτυξη του αθλητικού τύπου και δημιουργία αθλητικών καναλιών και εκπομπών στα ΜΜΕ, εξάπλωση του μάνατζμεντ, ελεύθερη διακίνηση ποδοσφαιριστών από χώρα σε χώρα και μαζικοποίηση του οπαδικού φαινομένου (Giulianotti 2002: 29-30 και Ζαϊμάκης 2013: 35-40).

Αυτές οι διαδικασίες είχαν σημαντική επίδραση στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των αθλητικών σωματείων. Το 1979 το ποδοσφαιρικό τμήμα του ΟΦΗ μετατράπηκε σε ΠΑΕ. Τα αυξημένα λειτουργικά έξοδα που απαιτούσε η λειτουργία της ΠΑΕ και η επιθυμία για οικονομική βιωσιμότητα και αγωνιστική διάκριση της ομάδας στο ανταγωνιστικό πρωτάθλημα της Α΄ Εθνικής οδήγησε ομάδα ντόπιων παραγόντων στην αναζήτηση επενδυτών. Η λύση της οικογένειας Βαρδινογιάννη εμφανίστηκε ως η πλέον ενδεδειγμένη καθώς είχε κρητική καταγωγή και οικονομική δύναμη. Η εμπλοκή του Ομίλου Βαρδινογιάννη στα διοικητικά ζητήματα της ομάδας αποτέλεσε ορόσημο για την ιστορία του συλλόγου. Η οικογένεια Βαρδινογιάννη δημιούργησε σύγχρονες αθλητικές υποδομές στο σύλλογο (δημιουργία αθλητικού κέντρου, αναβάθμιση του γηπέδου και επέκταση των κερκίδων κ.ά.) και δαπάνησε μεγάλα ποσά για την αγορά Ελλήνων και ξένων ποδοσφαιριστών εγνωσμένης αξίας. Η προσωπική εμπλοκή του Θόδωρου Βαρδινογιάννη, υποστηρικτή του ΟΦΗ από τα χρόνια της Β΄ Εθνικής, στα διοικητικά θέματα του συλλόγου συνέβαλε στον περιορισμό των αντιδράσεων μερίδας των φιλάθλων που αντιμετώπιζε με σκεπτικισμό την οικονομική εξάρτηση του συλλόγου από μια οικογένεια που ήταν ιδιοκτήτης της ΠΑΕ Παναθηναϊκός.

Στην αγωνιστική άνοδο της ομάδας συνέβαλε και η μακροχρόνια συνεργασία

της με έναν μεθοδικό και οργανωτικό Ολλανδό προπονητή, τον Έγκε Γκέραλντ. Στη διάρκεια της συνεργασίας του Γκέραλντ με τον ΟΦΗ (1980-2000), η ομάδα συμμετείχε σε δύο τελικούς κυπέλλου Ελλάδος, το 1987 και το 1990, κατακτώντας την πρώτη φορά το κύπελλο, αναδείχθηκε μια φορά δευτεραθλήτρια στο πρωτάθλημα (1985-1986), κατέκτησε δύο φορές την τρίτη θέση (1986-1987 και 1996-1997), κέρδισε ένα βαλκανικό κύπελλο (1989) και συμμετείχε με επιτυχία σε προκριματικούς αγώνες ευρωπαϊκών αθλητικών διοργανώσεων επιτυγχάνοντας μια φορά την πρόκριση του στους 16 του κυπέλλου ΟΥΕΦΑ (1989). Οι σημαντικές διακρίσεις της ομάδας του ΟΦΗ στα χρόνια του Γκέραλντ είχαν ως αποτέλεσμα τη συσπείρωση και τη διεύρυνση της οπαδικής βάσης του ΟΦΗ. Ο αριθμός των μελών του συνδέσμου στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 έφτανε τα 1.300-1.500 άτομα²⁷ και οι εκδρομές σε κρίσιμους εκτός έδρας αγώνες του ΟΦΗ ήταν μαζικές. Τα παιχνίδια αυτά συσπείρωναν και τους Κρητικούς που διέμεναν σε άλλες περιοχές της χώρας, ιδίως στην Αθήνα.

Η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές στις πρακτικές των φανατικών οπαδών στην Ελλάδα. Τα μέλη των συνδέσμων αυξάνονται κυρίως με νεαρούς οπαδούς, διαμορφώνονται νέα οργανωτικά σχήματα και οι οπαδοί δημοφιλών σωματείων ιδρύουν νέους συνδέσμους που εκτείνονται πέρα από τα όρια της πόλης του συλλόγου. Η χωροταξική γεωγραφία των κερκίδων αλλάζει: φανατικοί συγκεντρώνονται σε θύρες πετάλων και απομονώνονται από τους μετριοπαθείς οπαδούς ή φιλάθλους με προστατευτικά κιγκλιδώματα και διαχωριστικά κάγκελα. Σταδιακά στο χώρο των οπαδών διαμορφώνεται μια μαχητική νεανική κουλτούρα με ανδροκεντρικό προσανατολισμό, που έχει μια πιο δυναμική και ενεργητική συμμετοχή στο παιχνίδι της κερκίδας και επιθετική διάθεση, και διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους πιο μετριοπαθείς φιλάθλους. Αυτού του τύπου ο οπαδισμός, που είχε γεννηθεί στο εξωτερικό στους κόλπους ιδιαίτερων πυρήνων οπαδών, όπως οι Ιταλοί Ultras, παρέπεμπε σε ένα διακριτό πολιτισμικό στυλ. Οι οργανωμένοι οπαδοί χρησιμοποιούσαν ιδιαίτερα αντικείμενα με συμβολικό περιεχόμενο, όπως κασκόλ, σημαίες και οπαδικές φανέλες, δημιουργούσαν γκράφιτι και επινοούσαν τραγούδια και συνθήματα, συχνά με προκλητικό, βωμολοχικό και σεξιστικό περιεχόμενο, για να κοινοποιήσουν τις ιδέες τους και να προβάλουν τελετουργικά τις ταυτότητές τους.

Στο ρεπερτόριο της συλλογικής δράσης των οπαδών εμφανίζονται οι οργανωμένες πορείες και εκδρομές, η συμμετοχή σε περιστατικά πραγματικής

27. Σύμφωνα με τον πρόεδρο του συνδέσμου εκείνη την περίοδο Γιάννη Περδικάκη, ο σύνδεσμος στα μέσα του 1980 είχε 1.500 μέλη, ενώ στο αφιέρωμα στον ΟΦΗ στο έντυπο *Ο κόσμος του ματς* (147), τα μέλη του συνδέσμου ήταν 1.300.

και συμβολικής βίας, με ανταλλαγή συνθημάτων υβριστικού και σεξιστικού χαρακτήρα με άλλους οπαδούς και σε ορισμένες περιπτώσεις συγκρούσεις με την αστυνομία (Ζαϊμάκης 2005: 234 και Παπαγεωργίου 1998: 39, 55, 58-9). Τα ΜΜΕ μεταφέρουν με δραματοποιημένο τρόπο τη δράση των οπαδών παρουσιάζοντας στερεοτυπικές εικόνες βίαιων χούλιγκανς. Έτσι κατασκευάζουν την εικόνα ενός επικίνδυνου και απειλητικού «άλλου» που εκφράζει την κοινωνική παθογένεια και διαταράσσει μια ιδεώδη τάξη πραγμάτων, και διαχέουν την αίσθηση ενός «ηθικού πανικού» (moral panic) για την επικινδυνότητα της οπαδικής βίας που φαίνεται να είναι δυσανάλογη με την πραγματικότητα του φαινομένου (Τσουκαλά 2013).

Οι ευρύτερες πολιτισμικές αλλαγές που παρατηρούνται στους οπαδικούς κόσμους μεταφέρονται σταδιακά και στις τάξεις των οπαδών του ΟΦΗ. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 δημιουργείται ο πρώτος σύνδεσμος εκτός Κρήτης με την επωνυμία Σύνδεσμος Φίλων ΟΦΗ Αθήνας «Νίκος Ξυλούρης» στην πλατεία Κάνιγγος που θα συσπειρώσει το φίλαθλο κρητικό στοιχείο της Αθήνας γύρω από την ομάδα.²⁸ Σταδιακά, στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1980 εμφανίζονται και οι πρώτοι νεολαιίστικοι πυρήνες οργανωμένων οπαδών κατά τα πρότυπα ανάλογων συλλογικοτήτων οπαδών της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη του οπαδισμού στην πόλη αποτέλεσε η ίδρυση του Συνδέσμου Οπαδών ΟΦΗ Θύρα 4 το 1986 από νεαρούς οπαδούς, ορισμένοι εκ των οποίων ήταν μέλη του Συνδέσμου Φίλων ΟΦΗ και είχαν διαφωνήσει σε ζητήματα σχετικά με την εξάρτηση του συνδέσμου από την ΠΑΕ. Ο βασικός στόχος ήταν η δημιουργία ενός αυτόνομου συνδέσμου που θα είχε πιο δυναμική παρουσία στην κερκίδα και θα εξέφραζε τις νέες τάσεις του οπαδισμού στη χώρα, δίνοντας «χρώμα και παλμό» στην κερκίδα. Το καλοκαίρι του 1986 η Θύρα 4 είχε ξεκινήσει άτυπα τις λειτουργίες της και στο τέλος του ίδιου έτους αναγνωρίστηκε από το Πολυμελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου το καταστατικό του συλλόγου, που όριζε ως βασικούς στόχους του συνδέσμου: την ενημέρωση των μελών σε κοινωνικά, καλλιτεχνικά και αθλητικά θέματα, την ενεργητική συμμετοχή σε αθλητικές εκδηλώσεις, τη συμπαράσταση στην ομάδα στα εντός και εκτός έδρας παιχνίδια, τη δημιουργία κλίματος ευπρέπειας και αποφυγής της οξύτητας των παθών και την απομόνωση και καταγγελία ατόμων που προκαλούν επεισόδια.²⁹

Το ηθοπλαστικό περιεχόμενο του καταστατικού ήταν προσαρμοσμένο στην τυπική φόρμα ανάλογων καταστατικών προηγούμενων συνδέσμων. Στην πράξη

28. *Ομιλίτης* 3, *Νέα Κρήτη*, 23.5.2002. Ο σύνδεσμος φαίνεται να λειτουργούσε περιστασιακά χωρίς μόνιμη στέγη από τη δεκαετία του 1970.

29. Αρ. απόφασης 212/20.11.1986, Πολυμελές Πρωτοδικείο Ηρακλείου, αρ. μητρώου 1091.

η Θύρα 4 είχε μαχητική παρουσία στο γήπεδο με ιαχές, συνθήματα, πανό, σημαίες και καπνογόνα που τους διαφοροποιούσε από τους παλιούς συνδεσμίτες που παρέμεναν στο απέναντι πέταλο της Θύρας 1 όσο και από τον κύριο όγκο των μετριοπαθών φιλάθλων στις πλάγιες θύρες του γηπέδου. Τα μέλη της Θύρας 4, μερικές δεκάδες αρχικά, δημιούργησαν τη δική τους συμβολική επικράτεια στην ομώνυμη θύρα στο νότιο τμήμα του δυτικού πετάλου του γηπέδου που ονόμασαν «Γεντί Κουλέ», αποδίδοντας μεταφορικά την αρχιτεκτονική του κλειστού και απόρθητου για τους αντιπάλους γηπέδου, με τις κερκίδες περιμετρικά του αγωνιστικού χώρου να βρίσκονται σε μικρή απόσταση από τον αγωνιστικό χώρο ευνοώντας την ενίσχυση του δεσμού οπαδών και ποδοσφαιριστών.

Οι οργανωμένοι οπαδοί της Θύρας 4 στον αγώνα ΟΦΗ - Ολυμπιακού την περίοδο 1985-1986 (φωτογραφία Στέλιος Καπαρουνάκης).

Πίσω από τα κιγκλιδώματα της Θύρας 4, η προσήλωση στην αγαπημένη ομάδα εκφραζόταν με νέες τελετουργικές πρακτικές. Το σκαρφάλωμα στα κιγκλιδώματα της Θύρας 4 ρίψη καπνογόνων και χαρτιών με την είσοδο των ποδοσφαιριστών στον αγωνιστικό χώρο, τα ρυθμικά τραγούδια και τα συνθήματα υπεράσπισης της ομάδας, συχνά με τη συνοδεία κρουστών οργάνων ή κορνέτας, τα κασκόλ και τα γκράφιτι αποτελούσαν ορισμένες από τις καινοτομίες που έφεραν οι συνδεσμίτες της Θύρας 4. Μέσα από τέτοιου τύπου πρακτικές οι Ομιλίτες διαμόρφωναν καταστάσεις συλλογικής διέγερσης και έντασης ενδυναμώνοντας την αίσθηση του συνανήκειν σε μια κοινότητα.

Η ιδρυτική ομάδα αποτελούνταν από 21 άτομα, κυρίως μαθητές και εργαζόμενους, ανάμεσα στους οποίους και μία γυναίκα. Ο πρώτος πρόεδρος ήταν Θεσσαλονικιός έμπορος και ήταν το μοναδικό μέλος που ξεπερνούσε την ηλικία των 30 ετών. Ο σύνδεσμος αρχικά στεγάστηκε στα δικά του γραφεία στα Καμίνια, σε κτίριο που βρισκόταν νοτιοδυτικά του γηπέδου, ενώ αργότερα μεταφέρθηκε σε κτίριο κάτω από τη Θύρα 4, το οποίο παραχωρήθηκε από τη διοίκηση της ΠΑΕ και αναδιαμορφώθηκε από μέλη του συνδέσμου.

Οι οπαδοί της Θύρας 4 χρησιμοποιούσαν ποικίλες συμβολικές ονομασίες (Θύρα 4, Snakes, Black Boys) για να δηλώσουν τη συμβολική τους ταυτότητα, με τον όρο Snakes να επικρατεί σταδιακά. Τα μέλη της χρησιμοποιούσαν εκκεντρικά παρατσούκλια («Βαζέλας», «Θεός», «Γέρος», «Μπακαλιάρος», «Ακρίδας», «Ξεχείλας», «Βρομόσκυλο») διαμορφώνοντας έναν ιδιαίτερο κώδικα επικοινωνίας στο εσωτερικό της ομάδας. Οι συνδεσμίτες ασκούσαν κριτική για τις σχέσεις εξάρτησης του παραδοσιακού συνδέσμου από τη διοίκηση της ΠΑΕ και θεωρούσαν ότι είναι οι θεματοφύλακες της ιδέας του ΟΦΗ. Την ίδια ώρα πολλά μέλη διαμόρφωναν επιλεκτικές σχέσεις και δίκτυα συνεργασίας με διοικητικούς παράγοντες, εξασφαλίζοντας δωρεάν ή φτηνά εισιτήρια στους αγώνες της ομάδας και στις εκδρομές σε εκτός έδρας συναντήσεις.

Στο ενθουσιώδες κλίμα που είχε διαμορφωθεί στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980, ο Ηρακλειώτης στιχουργός Μανώλης Ρασούλης με τον συνθέτη Γιώργο Γαβαλά κυκλοφορεί το 1988 το δίσκο 33 στροφών *Ποδοσφαιρικά: στον ΟΦΗ και τη μάνα γη*. Ανάμεσα στα τραγούδια του δίσκου είναι και τα «ΟΦΗ ολέ», που καθιερώνεται ως ύμνος του συλλόγου, και «Η Θύρα 4», που παρουσιάζει μια ποιητική εικόνα από το κλίμα έκστασης της κερκίδας.

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 οι φανατικοί οπαδοί του ΟΦΗ κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην κοινωνική καθημερινότητα της πόλης και συμμετέχουν σποραδικά σε επεισόδια με αντίπαλους οπαδούς και σε κάποιες περιπτώσεις με νεολαίες πολιτικών κομμάτων.³⁰ Παράλληλα, κοινοποιούσαν τις ιδέες τους με συνθήματα σε τοίχους της πόλης και σε χώρους κοντά στο γήπεδο της ομάδας. Αυτές οι πρακτικές δεν άργησαν να απασχολήσουν τους αρθρογράφους των εφημερίδων. Ο τοπικός τύπος ασχολήθηκε περιστασιακά με

30. Μια πρακτική μικρών πυρήνων σκληροπυρηνικών οπαδών στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ήταν η παρεμπόδιση εκδηλώσεων κομματικών νεολαίων της αριστεράς σε πάρκα της πόλης. Οι οπαδοί εξέφραζαν με τον δικό τους τρόπο την αντίθεσή τους στο κλίμα πολιτικοποίησης νεολαιίστικων ομάδων της και την αντίθεσή τους στους «δήθεν» και στους «κουλτουριάρηδες» νέους. Όπως μας ανέφερε ο Β., παλιό μέλος της Θύρας 4 (συνέντευξη 16.11.2005), «αυτοί γενικά μας τη σπάγανε γιατί το παίζανε ότι είναι κάτι κουλτουριάρηδες του μπλα μπλα και τέτοια. Πηγαίναμε ας πούμε στο Πάρκο του Γεωργιάδη και ψαχνόμαστε για καβγά».

τους φανατικούς οπαδούς του ΟΦΗ στις περιπτώσεις βίαιων επεισοδίων πριν, κατά και μετά τη διάρκεια ποδοσφαιρικών συναντήσεων και σπανιότερα με τις συμπεριφορές εκτός γηπέδου. Η πρώτη ενασχόληση χρονολογείται στον Απρίλιο του 1989 με αφορμή την αναγραφή από οπαδούς του ΟΦΗ υβριστικών συνθημάτων σε προτομή αγωνιστή της Κρήτης, που προκάλεσε τη διαμαρτυρία αρθρογράφου τοπικής εφημερίδας σε κείμενο με τον τίτλο «Ο χουλιγκανισμός βασιλεύει στην πόλη».³¹

Τελετουργική υποδοχή των ποδοσφαιριστών του ΟΦΗ από τους Snakes πριν την έναρξη αγώνα του ΟΦΗ στα τέλη της δεκαετίας του 1980 (φωτογραφία Στέλιος Καπαρουνάκης).

Η ενασχόληση του τύπου με τις συμπεριφορές των οργανωμένων οπαδών κορυφώθηκε στον αγώνα κυπέλλου με τη Λάρισα στις 15.2.1989, όταν μετά τη λήξη του ισόπαλου παιχνιδιού ξέσπασαν βίαια επεισόδια ανάμεσα στις δύο ομάδες, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό του ΟΦΗ από το θεσμό. Το παιχνίδι διεξήχθη μέσα σε κλίμα έντονης καχυποψίας και είχε επεισοδιακή κατάληξη.³² Με το τέλος του παιχνιδιού μια άσεμνη χειρονομία ποδοσφαιριστή της Λάρισας πυροδότησε το κλίμα και περίπου 200 εξαγριωμένοι οπαδοί του ΟΦΗ εισέβαλαν στον αγωνι-

31. *Πατρίς*, 25.4.1989.

32. Οι οπαδοί του ΟΦΗ θεωρούσαν ότι η ομάδα είχε αδικηθεί από τον διαιτητή στο πρώτο παιχνίδι που έγινε στη Λάρισα και ότι υπήρχε οργανωμένο σχέδιο αποκλεισμού της.

στικό χώρο, αρχικά από τη Θύρα 8 και έπειτα από την 4, και επιτέθηκαν στον διαιτητή και σε παίκτες της Λάρισας.³³

Τις επόμενες ημέρες ο τοπικός τύπος από τη μια καυτηρίασε τα επεισόδια και από την άλλη μετέφερε με δραματοποιημένο τρόπο την αγανάκτηση των φιλάθλων για την αδικία του διαιτητή, χρησιμοποιώντας χαρακτηριστικές λεζάντες όπως, «Θα κάψουμε το Ηράκλειο απειλούν οι φίλαθλοι» και «Το ποτήρι ξεχείλισε, ο κόσμος δεν ανέχεται άλλη αδικία», και καταγγέλλοντας τα «σκοτεινά κυκλώματα» που επιβουλεύονται τον ΟΦΗ.³⁴ Με ανάλογα επικριτικά σχόλια και δηλώσεις αντιμετωπίστηκε το κατηγορητήριο του αθλητικού δικαστή σε βάρος της ομάδας: «Στο απόσπασμα οδηγείται η κρητική ομάδα», «Σε επιφυλακή και ετοιμότητα ο κόσμος».³⁵ Το κλίμα έντασης ενισχύθηκε και από παρεμβάσεις πολιτικών και αθλητικών παραγόντων³⁶ και δημοσιογράφων, που υπερασπίστηκαν την Κρήτη ως το «προπύργιο του πολιτισμού, της λεβεντιάς και της ελευθερίας».³⁷

Η γνωστοποίηση των αποφάσεων της αθλητικής δικαιοσύνης που τιμωρούσε ποδοσφαιριστές του ΟΦΗ για τη συμμετοχή τους στα επεισόδια σε συνδυασμό με την επιβολή ποινών από το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου σε έξι συλληφθέντες οπαδούς δυναμίτισε επιπλέον το κλίμα. Οι εφημερίδες τόνισαν ότι οι δικαστές εξάντλησαν την αυστηρότητά τους «σφάζοντας τον ΟΦΗ», ενώ παράλληλα περιέγραψαν τα επεισόδια που ακολούθησαν με πρωταγωνιστές 500 νεαρούς διαδηλωτές οι οποίοι αναποδογύρισαν κάδους απορριμάτων, άναψαν φωτιές με λάστιχα, κατέστρεψαν καρέκλες και ξύλινα παγκάκια και απέκλεισαν την κυκλοφορία στο κέντρο της πόλης.³⁸ Λίγες ημέρες αργότερα οι οπαδοί της ομάδας μετέτρεψαν την αναμέτρηση ΟΦΗ - Ολυμπιακού Βόλου σε εκδήλωση διαμαρτυρίας ενάντια στην αθλητική ηγεσία της χώρας.³⁹

Τις επόμενες ημέρες, όταν έγινε γνωστή η απόφαση του αθλητικού δικαστή ξέσπασε νέος κύκλος διαμαρτυριών και επεισοδίων.⁴⁰ Το βράδυ της Δευτέρας 27

33. *Πατρίς*, 16.2.1989.

34. *Πατρίς*, 17.2.1989, *Τόλημη*, 17.2.1989.

35. *Πατρίς*, 22.2.1989, *Τόλημη*, 22.2.1989, 25.2.1989.

36. Ο δήμαρχος της πόλης Μανόλης Καρέλης τόνιζε ότι «αν οι ποινές ξεπερνούσαν τα λογικά όρια, δύσκολα θα ελέγξουμε τους φιλάθλους», και ο Γενικός Αρχηγός του ΟΦΗ δήλωσε ότι «μας πολεμούν τα κυκλώματα», *Τόλημη*, 18.2.1989.

37. *Τόλημη*, 18.2.1989.

38. *Τόλημη*, 24.2.1989.

39. Οι οπαδοί τραγουδούσαν ρυθμικά συνθήματα σε βάρος της διαιτησίας και ανάρτησαν πανό με συνθήματα όπως: «Οι κυβερνήσεις πέφτουνε αλλά ο ΟΦΗ μένει», «23 Φεβρουαρίου σκότωσαν τον ΟΦΗ» «Υπουργοί και βουλευτές τι κάνετε για τον ΟΦΗ» κ.ά.

40. Η απόφαση επέβαλλε πρόστιμο στον ΟΦΗ 500.000 δρχ. και αποκλεισμό 4 αγωνιστικών του γηπέδου του. Επιπλέον τιμωρήθηκαν οι ποδοσφαιριστές Μπατσινίλας και Σηφάκης, ενώ ο πρόεδρος του συλλόγου Παπαματθαϊάκης πάφθηκε από το αξίωμά του για 4 μήνες (*Τόλημη*, 28.2.1989).

Φεβρουαρίου πάνω από 500 οπαδοί του ΟΦΗ συγκεντρώθηκαν στους κεντρικούς δρόμους της πόλης ανάβοντας φωτιές και φωνάζοντας συνθήματα εναντίον της κυβέρνησης, της δημοτικής αρχής και της Λάρισας. Την επομένη η νέα διαδήλωση κατέληξε σε «άγρια επεισόδια» και οδομαχίες και συγκέντρωση εκατοντάδων οπαδών του ΟΦΗ στην πλατεία Νικηφόρου Φωκά, όπου διέκοψαν την κυκλοφορία φωνάζοντας συνθήματα υπό τους ήχους σαλπίγγων και ταμπούρων, ενώ την ίδια ώρα πυρήνες οπαδών με μοτοποδήλατα και σημαίες διέσχισαν τους κεντρικούς δρόμους βάζοντας φωτιές σε κάδους απορριμμάτων. Στην πορεία που ακολούθησε προκλήθηκαν ζημιές σε καταστήματα και έγιναν σφοδρές συγκρούσεις με αστυνομικούς πέριξ του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Μηνά.⁴¹

Η αστυνομία προσπάθησε να διαχειριστεί την κατάσταση με μια επιχείρηση αρετής που κατέληξε σε συλλήψεις 10 οπαδών του ΟΦΗ, αλλά τα επεισόδια συνεχίστηκαν μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες, με αποκορύφωμα την επίθεση με μολότοφ εναντίον υποκαταστήματος της Αγροτικής Τράπεζας στη συνοικία Πόρος.⁴² Οι εφημερίδες έκαναν λόγο για «Νύκτα του Αγίου Βαρθολομαίου» από 50 αντικοινωνικά και εξαιρεωμένα στοιχεία που καλύπτονταν κάτω από τον τίτλο του «αγανακτισμένου φιλάθλου του ΟΦΗ» και χαρακτήρισαν τις βίαιες συμπεριφορές ως «νεοφασιστικές».⁴³ Οι τοπικοί φορείς καταδίκασαν τα επεισόδια, ενώ από την άλλη ο Εμπορικός Σύλλογος Ηρακλείου αποφάσισε να κρατήσει κλειστά τα καταστήματα ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τις ποινές σε βάρος του ΟΦΗ.

Τα επεισόδια του 1989 ανάγκασαν την τοπική κοινωνία να ασχοληθεί σοβαρά με το ζήτημα του χουλιγκανισμού, ενώ διαμόρφωσαν ένα κλίμα αγανάκτησης στους ευυπόληπτους πολίτες. Την ίδια ώρα οι δίκες των Ομιλιτών, οι συγκρούσεις τους με την αστυνομία, η αντιπαλότητά τους με το κράτος και τους δικαστικούς θεσμούς συνέβαλαν στη συσπείρωση και ενδυνάμωση της ομιλitis κοινότητας. Οι συλληφθέντες οπαδοί αποτελούσαν για τους νεαρούς συνδεσμίτες ένα είδος λαϊκών ηρώων, και τα γεγονότα λειτούργησαν ως εφελκυστικό για τη στρατολόγηση νέων μελών στην κοινότητα. Είναι αξιοσημείωτο ότι το ιστορικό των βίαιων συγκρούσεων με την αστυνομία και τα MAT αποτελεί για τους συνδεσμίτες ένα συμβολικό κεφάλαιο, διακριτό τόπο μνήμης στις αφηγήσεις τους, και για μεγάλο χρονικό διάστημα φωτογραφίες και αποσπάσματα εφημερίδων για τα γεγονότα προβάλλονταν σε ιστοσελίδα στο διαδίκτυο με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Πίσω στο 1989: Να ποιοι είναι οι πραγματικοί Snakes».⁴⁴

41. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της δημοτικής αρχής, κήκαν πάνω από 50 κάδοι και καταστράφηκαν περίπου 20 παγκάκια, *Τόλη*, 1.3.1989.

42. *Τόλη*, 1.3.1989, *Παρίς*, 1.3.1989.

43. *Τόλη*, 1.3.1989, *Τόλη*, 2.3.1989, *Παρίς*, 2.3.1989.

44. Η ιστοσελίδα αυτή (www.communities.ninemsnet.net.au/ofi.crete) αργότερα αποσύρθηκε.

Οι Snakes (Τα φίδια), η πιο δυναμική ομάδα νεαρών οπαδών του ΟΦΗ, έγινε ο βασικός οργανωτικός πυρήνας της κοινότητας και λειτουργούσε ως ο βασικός πόλος έλξης στους νέους της πόλης. Σύχναζαν σε διακριτά στέκια και χρησιμοποιούσαν ένα ιδιαίτερο συμβολικό σύστημα για να κοινοποιήσουν τις θέσεις τους. Τα μέλη τους θεωρούσαν τους εαυτούς τους εκφραστές ενός τοπικού κινήματος που υποστήριζε την Κρήτη και έβλεπε τον ΟΦΗ ως το συμβολικό ισοδύναμο της κρητικής ιδιαιτερότητας που στεκόταν απέναντι στο ποδοσφαιρικό και το κοινωνικό κατεστημένο της Αθήνας. Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990, μολονότι ο αριθμός των θεατών που παρακολουθούν τα παιχνίδια του ΟΦΗ γνώριζε φθίνουσα πορεία, οι πυρήνες των οργανωμένων οπαδών αυξάνονται και η παρουσία τους στις κερκίδες του «Γεντί Κουλέ» γίνεται ολοένα και πιο μαχητική και τελετουργική.

Οπαδικές αντιπαλότητες και το αίτημα της λευτεριάς του ΟΦΗ

Ο θάνατος του Θόδωρου Βαρδινογιάννη το 1996 δημιούργησε κλίμα αβεβαιότητας για το μέλλον της ομάδας, αφού το στενό συγγενικό περιβάλλον του δεν έδειχνε διάθεση να εμπλακεί ενεργά με τα διοικητικά του ΟΦΗ. Η νέα στρατηγική που ακολούθησε ο Όμιλος Βαρδινογιάννη με τη σταδιακή μείωση του προϋπολογισμού επηρέασε αρνητικά την αγωνιστική πορεία της ομάδας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 οι αγωνιστικές διακρίσεις περιορίστηκαν και στην επόμενη δεκαετία ξεκίνησε η αγωνιστική κάμψη που οδήγησε στον υποβιβασμό του συλλόγου την άνοιξη του 2009.

Στις τάξεις των οργανωμένων οπαδών η Θύρα 4 συνέχιζε να λειτουργεί «επίσημα» μέχρι περίπου τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Στη συνέχεια ατόνησε η λειτουργία της και η δραστηριότητα των μελών μεταφέρθηκε σε τοπικούς πυρήνες. Το 1999 δημιουργήθηκε από Κρήτες φοιτητές στη Θεσσαλονίκη ο Σύνδεσμος Φίλων ΟΦΗ, Salonica Club με βραχύβια λειτουργία, καθώς και ο Σύνδεσμος Φίλων ΟΦΗ TEI Club.⁴⁵ Ο παραδοσιακός Σύνδεσμος Φίλων ΟΦΗ παρέμενε η «επίσημη» έκφραση του οπαδικού χώρου, έχοντας την έγκριση της ΠΑΕ αλλά διαθέτοντας μικρό αριθμό μεσήλικων και ηλικιωμένων οπαδών.

Το ιδιοκτησιακό καθεστώς της ΠΑΕ ήταν ένα ζήτημα που δημιουργούσε εντάσεις στο εσωτερικό της ομιλitis κοινότητας και πυροδοτούσε αντιπαλότητες με οπαδούς άλλων ομάδων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η μακροχρόνια αντιπαλότητα των οπαδών του ΟΦΗ και του Ολυμπιακού για να κάνει με

45. Τα στοιχεία προέρχονται από μαρτυρίες και γραπτά έγγραφα των συνδέσμων. Το TEI Club λειτούργησε μέχρι το 2008.

τις σχέσεις εξουσίας που είχαν διαμορφωθεί στο ελληνικό ποδόσφαιρο σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από την αγωνιστική και διοικητική κυριαρχία αρχικά του Παναθηναϊκού του Γιώργου Βαρδινογιάννη και στη συνέχεια του Ολυμπιακού του Κόκκαλη. Οι διοικήσεις του ΟΦΗ και του Ολυμπιακού εξέφραζαν αντίθετες θέσεις στα διοικητικά όργανα του ελληνικού ποδοσφαίρου, με τον ΟΦΗ να συντάσσεται μόνιμα υπέρ των θέσεων του Παναθηναϊκού, προκαλώντας τις αντιδράσεις των διοικούντων του Ολυμπιακού. Οι τελευταίοι είχαν καταγγείλει το καθεστώς συνιδιοκτησίας ΠΑΟ και ΟΦΗ ως στοιχείο υπονόμευσης του υγιούς ανταγωνισμού του πρωταθλήματος, και οι παράγοντες των δύο ΠΑΕ συχνά πριν από την έναρξη των μεταξύ τους παιχνιδιών ενίσχυαν με δηλώσεις φανατισμού αυτό το κλίμα αντιπαράθεσης.

Στον λόγο των οπαδών του ΟΦΗ ο Ολυμπιακός του Κόκκαλη αντιπροσώπευε τον βασικό εκφραστή της «παράγκας», ενός κυκλώματος εξωθεσμικών παραγόντων που έλεγχαν τα διοικητικά όργανα του ποδοσφαίρου ευνοώντας την πειραιώτικη ομάδα. Η συνηθισμένη πολυπληθής κάθοδος των οπαδών του Ολυμπιακού από τον Πειραιά με τη συμπαράσταση ομοϊδεατών τους από το Ηράκλειο και τα Χανιά συνέβαλλε στην πρόκληση επεισοδίων, διαιωνίζε τις αντιπαραθέσεις και αναζωπύρωνε τοπικές αντιπαλότητες. Από την πλευρά των οπαδών του Ολυμπιακού, η σχέση του ΟΦΗ με τον Παναθηναϊκό αποτελούσε ένα διεφθαρμένο καθεστώς, και το ιδιαίτερο πάθος που επιδείκνυαν οι ποδοσφαιριστές του ΟΦΗ στις μεταξύ τους αναμετρήσεις ενίσχυε την εχθρική διάθεση και όζυνε το φανατισμό των οπαδών του ενάντια στο «παράρτημα» του Παναθηναϊκού, όπως αποκαλούσαν τον ΟΦΗ.

Το εχθρικό κλίμα ανάμεσα στους οπαδούς των δύο ομάδων ενισχύθηκε έπειτα από σοβαρά βίαια επεισόδια στο παιχνίδι ΟΦΗ - Ολυμπιακού στις 2.2.1997 που διεξήχθη στο ουδέτερο στάδιο των Χανίων.⁴⁶ Στη διάρκεια των επεισοδίων οι 600 περίπου εκδρομείς του ΟΦΗ δέχτηκαν επίθεση στη Σούδα και στην παλιά πόλη των Χανίων από ντόπιους οπαδούς του Ολυμπιακού, για να ακολουθήσει πετροπόλεμος ανάμεσα στους οπαδούς των δύο ομάδων εκτός γηπέδου.⁴⁷ Η διοίκηση του ΟΦΗ εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία επέκρινε τη στάση των Χανιωτών, τονίζοντας ότι θα λογοδοτήσουν στην ιστορία της Κρήτης, και οι ηρακλειώτικες εφημερίδες θεώρησαν ως προσβολή της κρητικής αξιοπρέπειας πανό που είχαν αναρτήσει οπαδοί του Ολυμπιακού από τα Χανιά και έγραφε «ΟΦΗ τσάτσε ντροπή της Κρήτης». Ο Σύνδεσμος Φίλων ΟΦΗ σε ανακοίνωσή του χα-

46. Ο ΟΦΗ είχε τιμωρηθεί να αγωνιστεί σε ουδέτερο γήπεδο εξαιτίας των επεισοδίων που προκάλεσαν οπαδοί και παράγοντές του σε παιχνίδι με τον Άρη στις 6.1.1997.

47. *Τόλμη*, 4-5.2.1997.

ρακτήρισε πράξη ντροπής τη στάση των «λεγόμενων συμπατριωτών», επισημαίνοντας ότι με τέτοιες ενέργειες το χάσμα ανάμεσα σε Ηρακλειώτες και Χανιώτες θα μεγαλώνει.⁴⁸

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 2000 και καθώς η ομάδα βρισκόταν σε αγωνιστική κάμψη, παρατηρήθηκε αύξηση των βίαιων επεισοδίων. Τα πιο σημαντικά ξέσπασαν στο παιχνίδι με την Παναχαϊκή στις 30.5.2001, όταν οπαδοί από τις Θύρες 2 και 3 και στη συνέχεια από τη Θύρα 4⁴⁹ εισέβαλαν στον αγωνιστικό χώρο και επιτέθηκαν σε παίκτες της αντίπαλης ομάδας, ξυλοκοπώντας ορισμένους από αυτούς. Επενέβη η αστυνομία με δακρυγόνα⁵⁰ και οι συγκρούσεις κατέληξαν σε σοβαρούς τραυματισμούς τριών αστυνομικών και φθορές σε οχήματα της αστυνομίας. Στις 17 Ιουνίου του ίδιου έτους στη Ρόδο σε αγώνα μαπαράζ του ΟΦΗ με τα Γιάννινα για την παραμονή στην Α΄ Εθνική προκλήθηκαν νέα επεισόδια. Ένας πυρήνας φανατικών οπαδών που βρισκόταν ανάμεσα σε 1.500 εκδρομείς του ΟΦΗ συμμετείχαν σε βίαια επεισόδια με Γιαννιώτες οπαδούς, με κατάληξη τον τραυματισμό δύο οπαδών των τελευταίων και ενός του ΟΦΗ, καθώς επίσης και τις σοβαρές υλικές ζημιές σε καφετέριες και καταστήματα του νησιού.⁵¹

Εντωμεταξύ στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 2000 η αντιπαλότητα μεταξύ των οπαδών ΟΦΗ και Ολυμπιακού είχε ενταθεί, και στο παιχνίδι των δύο ομάδων στο Ηράκλειο στη 1.9.2005 προκλήθηκαν νέα επεισόδια, τα οποία προβλήθηκαν με γλαφυρό τρόπο από τις τοπικές εφημερίδες, με σχολιασμούς του τύπου, «κόλαση σε γήπεδο και δρόμους». Πριν τον αγώνα υπήρξαν μαζικές συμπλοκές μεταξύ των οπαδών των δύο ομάδων σε κεντρικούς δρόμους της πόλης, με καταστροφές καταστημάτων και αυτοκινήτων. Στη διάρκεια του παιχνιδιού ξέσπασαν εκτεταμένα επεισόδια στη Θύρα 8 αλλά και στον αγωνιστικό χώρο, ενώ και μετά τη λήξη ακολούθησε πετροπόλεμος και συγκρούσεις σώμα με σώμα. Οι οπαδοί του Ολυμπιακού προκάλεσαν μεγάλες ζημιές σε καταστήματα, σπίτια και αυτοκίνητα της περιο-

48. Η διοίκηση της ΠΑΕ διαμέσου του πρόεδρου Παπαματθαϊάκη ζήτησε από τους Χανιώτες υποστηρικτές του Ολυμπιακού να «μην τολμήσουν να βεβηλώσουν στο μέλλον το ιερό γήπεδο» του ΟΦΗ, καταλήγοντας ότι «είναι ντροπή για αυτούς να έχουν σημαία τους τον Ολυμπιακό όταν υπάρχει ο ΟΦΗ, το καμάρι της Κρήτης», *Τόλμη*, 4-5.2.1997, *Πατρίς*, 4.2.1997.

49. Στο παιχνίδι υπήρξε ένταση από τους αγανακτισμένους οπαδούς του ΟΦΗ, οι οποίοι αποδοκίμασαν τον διαιτητή τον οποίο θεώρησαν υπεύθυνο για το αρνητικό αποτέλεσμα της ομάδας αλλά και τους παίκτες και παράγοντες της Παναχαϊκής. Όπως συμβαίνει συχνά σε τέτοιες καταστάσεις, ένα συμβάν μπορεί να μετατρέψει τη συμβολική βία των οπαδών (βρισιές, συνθήματα, γιουχαΐσματα) σε πραγματική. Οι βιαιοπραγίες ξεκίνησαν έπειτα από σεξιστικές χειρονομίες παράγοντα και αναπληρωματικού παίκτη της Παναχαϊκής εναντίον των οπαδών του ΟΦΗ.

50. *Τόλμη*, 1.6.2001.

51. *Τόλμη*, 19.6.2001.

χής και οι οπαδοί του ΟΦΗ απάντησαν με πετροπόλεμο. Ακολούθησαν συλλήψεις 5 οπαδών για κατοχή φωτοβολίδων, μαχαιριών και ναρκωτικών ουσιών καθώς και ανακοίνωση διαμαρτυρίας του Συνδέσμου Φίλων ΟΦΗ κατά της αστυνομίας.⁵²

Η αντιπαλότητα των οπαδών του ΟΦΗ και του Ολυμπιακού επεκτάθηκε και στο χώρο του μπάσκετ. Στις 5.10.2003, όταν η ομάδα μπάσκετ του ΟΦΗ κλήθηκε να εκτίσει την τιμωρία της μίας αγωνιστικής αποκλεισμού της έδρας της, στο Κλειστό Γυμναστήριο Χανίων σε αγώνα με το Παγκράτι σημειώθηκαν επεισόδια ανάμεσα σε 110 οργανωμένους εκδρομείς, οπαδούς του ΟΦΗ και οπαδούς του Ολυμπιακού από τα Χανιά οι οποίοι εκτόξευαν πέτρες, καρέκλες και καθρόνια.⁵³ Τέσσερις μήνες αργότερα, η αντιπαράθεση συνεχίστηκε πριν και μετά τη συνάντηση ΟΦΗ - Ολυμπιακού, με τις λεζάντες των εφημερίδων να γράφουν για «Αίμα και άμμος. Σκληρές ροκ από τους φιλάθλους», περιγράφοντας τις βίαιες συμπλοκές και τον πετροπόλεμο στους δρόμους της πόλης και στο λιμάνι πριν την αναχώρηση των οπαδών του Ολυμπιακού για τον Πειραιά.⁵⁴

Εντωμεταξύ, τον Δεκέμβριο του 2003 ένα άλλο επεισόδιο έμελλε να ταραξεί την τοπική κοινωνία. Στις 12 του μήνα άνδρες του Τμήματος Αστυνομικών Επιχειρήσεων (ΤΑΕ) πυροβόλησαν και σκότωσαν νεαρό οργανωμένο οπαδό του ΟΦΗ και ποδοσφαιριστή των ακαδημιών του συλλόγου επειδή αρνήθηκε να σταματήσει σε μπλόκο σε ορεινή περιοχή του νομού Ηρακλείου.⁵⁵ Την επομένη ομάδες νεαρών οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ και μέλη του αντιεξουσιαστικού χώρου επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά εναντίον του Τμήματος Ασφάλειας του Ηρακλείου.⁵⁶ Ο νεκρός έγινε σύμβολο για τους οπαδούς του ΟΦΗ και το επεισόδιο εντάχθηκε στο ρεπερτόριο των «ιστορικών συμβάντων» της κοινότητας, ενώ στους τοίχους της πόλης εμφανίστηκε το σύνθημα «Ηρα ζεις για πάντα Οφιτζής». Παράλληλα ενισχύθηκε η αρνητική στάση μερίδας των οπαδών του ΟΦΗ απέναντι στους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους, η οποία εκφράστηκε στις επόμενες συναντήσεις με μαζικές αποδοκιμασίες και εκτόξευση πλαστικών καθισμάτων και μπουκαλιών εναντίον των ειδικών δυνάμεων. Οι εκδηλώσεις αυτές συνέβαλαν στην ενδυνάμωση του κοινοτικού δεσμού και τη συσπείρωση απέναντι στους εχθρικούς «άλλους». Δεν είναι τυχαίο ότι εκείνη την περίοδο εμφανίζονται μια σειρά από επιθετικά γκράφιτι που γνωστοποιούσαν την επιθυμία της συμβολικής ιδιοποίησης και κατοχής της πόλης: «Η πόλη μας ανήκει και είναι ασπρόμαυρη», «Wellcome to the black zone».

52. *Νέα Κρήτη*, 2.9.2002.

53. *Νέα Κρήτη*, 7.10.2003.

54. *Νέα Κρήτη*, 24.2.2004, *Πατρίς*, 24.2.2004.

55. *Νέα Κρήτη*, 6.12.2003.

56. *Νέα Κρήτη*, 8.12.2003.

Στην αυγή της νέας χιλιετίας στη μετα-Γκέραλντ εποχή, η ομάδα βρισκόταν σε φθίνουσα αγωνιστική πορεία κινδυνεύοντας με υποβιβασμό σε τρεις αγωνιστικές περιόδους (2000-2001, 2004-2005, 2005-2006), ενώ η προσέλευση των θεατών στα παιχνίδια του ΟΦΗ ήταν μειωμένη και οι φίλαθλοι διχασμένοι ανάμεσα σε όσους εξακολουθούσαν να στηρίζουν ή να είναι ανεκτικοί στο διοικητικό καθεστώς και σε εκείνους που συντάσσονταν με τις απόψεις της πλειονότητας των οργανωμένων οπαδών που ζητούσαν ανεξαρτησία του ΟΦΗ από τον Όμιλο Βαρδινογιάννη που έλεγχε τις διοικητικές εξελίξεις στο σύλλογο.

Σε αυτό το κλίμα, η πλειονότητα των νεαρών σκληροπυρηνικών οπαδών που είχαν ενσωματωθεί στον μοναδικό επίσημο Σύνδεσμο Φίλων ΟΦΗ μετά την οργανωτική αδράνεια της Θύρας 4 ασκούσαν έντονη κριτική στο ιδιοκτησιακό καθεστώς του ΟΦΗ και πίεζαν το σύνδεσμο να κρατήσει αποστάσεις από τη διοίκηση της ΠΑΕ. Από την άλλη η ηγεσία του συνδέσμου διατηρούσε στενά δίκτυα επικοινωνίας με τη διοίκηση στηρίζοντας διακριτικά τις επιλογές της. Η αντιπαλότητα των οργανωμένων οπαδών με τη διοίκηση εντάχθηκε στις αρχές Απριλίου του 2002, όταν σε αγώνα του ΟΦΗ στο «Γεντί Κουλέ» οπαδοί της Θύρας 4 αποδοκίμασαν τον Γιώργο Βαρδινογιάννη, ο οποίος αποχώρησε κάτω από τα γιουχαΐσματα των φανατικών αλλά και τις επευφημίες των μετριοπαθών φιλάθλων της ομάδας στις Θύρες 6 και 8.⁵⁷ Η διοίκηση της ΠΑΕ καταδίκασε τα γεγονότα και ο τότε πρόεδρος του συνδέσμου οδηγήθηκε σε παραίτηση.⁵⁸

Από τον Μάιο του 2002 και για περίπου δύο χρόνια οι οργανωμένοι οπαδοί του ΟΦΗ εξέδιδαν το εβδομαδιαίο έντυπο *Ομιλίες* όπου παρουσίαζαν τοπικιστικές απόψεις και χρησιμοποιούσαν επιθετική ρητορική ενάντια στη διοίκηση του συλλόγου και την οικογένεια Βαρδινογιάννη, ζητώντας την αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Οι συντάκτες του *Ομιλίες* διατύπωσαν την επιθυμία τους να μάθουν από πρώτο χέρι, και όχι από «εντολοδόχες διοικήσεις», τις επιλογές τους και καλούσαν τον τότε πρόεδρο του Παναθηναϊκού Γιάννη Βαρδινογιάννη είτε να γίνει «ο άνθρωπος του ΟΦΗ αυτός που κάνει κουμάντο» και «να φαίνεται μόνο στο γήπεδο του ΟΦΗ, όχι πότε στη Λεωφόρο» είτε να φροντίσει για την αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος.⁵⁹

Μολονότι οι παρεμβατικές δράσεις των οργανωμένων οπαδών για την αλλαγή του ιδιοκτησιακού δεν βρήκαν άμεση ανταπόκριση, δημιούργησαν ένα διάυλο επικοινωνίας με τους διοικητικούς παράγοντες καθιστώντας τους οπαδούς, σε κάποιο βαθμό, μηχανισμό επιρροής των διοικητικών εξελίξεων. Ένα μήνα μετά το

57. *Νέα Κρήτη*, 6.4.2002.

58. *Νέα Κρήτη*, 7.8.2002.

59. *Ομιλίες* 15, *Νέα Κρήτη*, 14.8.2002.

δημοσίευμα του *Ομιλίτη*, ο πρώην πρόεδρος του Παναθηναϊκού Γιώργος Βαρδινογιάννης βρέθηκε απρόσμενα στην κερκίδα των φανατικών οπαδών της Θύρας 4 ανοίγοντας διάλογο μαζί τους.⁶⁰ Οι συνδεσμίτες συνέχισαν να διαφωνούν με το ιδιοκτησιακό καθεστώς αλλά αναγνώρισαν την πράξη αυτή ως δείγμα «μαγκιάς και ανδρείας», και εκπρόσωποί τους συναντήθηκαν με τον Γιώργο Βαρδινογιάννη στα γραφεία του συνδέσμου όπου συζητήσαν για την πορεία του ΟΦΗ, χωρίς όμως να υπάρξει συμφωνία θέσεων.⁶¹

Την ίδια περίοδο στις τάξεις των οργανωμένων οπαδών παρατηρήθηκαν σημαντικές ζυμώσεις και οργανωτικές ανακατατάξεις. Στο εσωτερικό του Συνδέσμου Φίλων ΟΦΗ το χάσμα ανάμεσα στους «φιλοδιοικητικούς» και τους υποστηρικτές της αυτόνομης στρατηγικής του συνδέσμου που εξέφραζαν οι Snakes είχε μεγαλώσει με τους τελευταίους να πετυχαίνουν με μεθοδικές κινήσεις τον πλήρη οργανωτικό έλεγχο του συνδέσμου τον Αύγουστο του 2002. Ο νεοεκλεγείς πρόεδρος του συνδέσμου, ένας νεαρός έμπορος, είχε σημαντική συμμετοχή στην ιδεολογική ανάπτυξη και συσπείρωση της κοινότητας με μαχητικά κείμενα στον *Ομιλίτη*, και η εκλογή του αποτέλεσε σημαντικό βήμα για την περαιτέρω ανάπτυξη του οπαδικού «κινήματος» του ΟΦΗ. Στις αρχές του 2003 ο «ιστορικός» Σύνδεσμος Φίλων μετονομάστηκε σε ΟΦΗ *Snakes 4/Heraclion Club* και τα επόμενα χρόνια έγινε ο πιο δυναμικός και πολυπληθής σύνδεσμος με βασικό άξονα της πολιτικής του την ανεξαρτησία του ΟΦΗ.⁶²

Η εξέλιξη αυτή ήταν αναμενόμενη αφού το στρατόπεδο των «φιλοδιοικητικών» μετριοπαθών οπαδών αδυνατούσε να βρει ερείσματα στα «ριζοσπαστικά» στρώματα των νέων οπαδών στα οποία ο λόγος των Snakes ασκούσε σημαντική επίδραση. Οι Snakes υιοθετούσαν ένα αφήγημα που τόνιζε την ανάγκη επιστροφής της ομάδας στις γνήσιες παραδόσεις της, στον λαό και στις παραδοσιακές αξίες της Κρήτης (περηφάνια, φιλότιμο, λεβεντιά, παλικάριά) που απειλούνταν από την «ντροπιαστική» εξάρτηση του σωματείου από τον Παναθηναϊκό.

Την περίοδο 2002-2003 επαναλειτούργησε ο Σύνδεσμος Οπαδών Θύρας 4 που από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 παρέμενε ανενεργός, τηρώντας μετριοπαθή στάση απέναντι στη διοίκηση, και το φθινόπωρο του 2004 μετονομάστηκε

60. *Νέα Κρήτη*, 23.9.2002. Ο Γιώργος Βαρδινογιάννης βρισκόταν στο Ηράκλειο για να συμπαρασταθεί στον νοσηλεύόμενο στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο του Ηρακλείου αδελφό του Σήφη.

61. *Ομιλίτης* 23, *Νέα Κρήτη*, 26.10.2002.

62. Οι Snakes μέχρι την παύση τους στεγάζονταν σε μικρό οίκημα στην πλατεία Αγίας Βαρβάρας στα Καμίνια, ανατολικά από το γήπεδο του ΟΦΗ, και στα μέσα της δεκαετίας του 2000 αποτελούσαν τον πιο πολυπληθή σύνδεσμο με 450 μέλη εγγεγραμμένα στα μητρώα τους (στοιχεία από ομαδική συνέντευξη του γράφοντα με ηγετικά στελέχη των Snakes, στις 15.4.2005).

σε *Ofi-Supporters-4 Club*, για να κλείσει όμως οριστικά λίγους μήνες αργότερα. Τον Αύγουστο του 2003 σχηματίστηκε ο Σύλλογος Φίλων ΟΦΗ-*Snakes 4/ Ανατολικά Προάστια*, που στεγάστηκε σε κτίριο στον Πόρο και αργότερα μετονομάστηκε σε *Κρήτες 4/ Ανατολικά προάστια*⁶³ εκφράζοντας έντονα τοποφιλικό λόγο.⁶⁴ Από την άνοιξη του 2008 ο σύνδεσμος μετονομάστηκε σε *Κρήτες 4/Θόδωρος Παπαδόπουλος* από το όνομα του προέδρου του που βρήκε τραγικό θάνατο σε αυτοκινητικό δυστύχημα μετά από παιχνίδι της αγαπημένης του ομάδας στις 22 Απριλίου 2009. Ο σύνδεσμος αυτός μαζί με τους Snakes αποτελεί μέχρι σήμερα τον πιο μαζικό σύνδεσμο οπαδών. Τοπικοί πυρήνες με βραχύβια λειτουργία αναπτύχθηκαν σε Χερσόνησο, Μασταμπά, Ξεροπόταμο, Μοίρες και Γούβες, αλλά και στην Αγγλία από Κρήτες φοιτητές.⁶⁵ Αυτή η οργανωτική ανάπτυξη την περίοδο 2003-2004 εξυπηρετούσε τις αντιλήψεις της ηγεσίας των οργανωμένων οπαδών για τη δημιουργία ενός «κινήματος λαϊκής βάσης» που θα υποστήριζε την ιδέα της Κρήτης και τον ποδοσφαιρικό της εκφραστή, τον ΟΦΗ, σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο, ακολουθώντας τα πρότυπα γεωγραφικής εξακτίωσης των οπαδών που είχαν συστήσει δημοφιλείς οπαδικές κοινότητες στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Εντωμεταξύ, από τα τέλη του 2004 ο *Ομιλίτης* σταμάτησε να κυκλοφορεί αφού η ανοικτή αντίθεση των συντακτών του με το ιδιοκτησιακό καθεστώς της ΠΑΕ και σχολιασμοί που συνέδεαν σε συμβολικό επίπεδο το αίτημα της ανεξαρτησίας του ΟΦΗ με το ιστορικό ζήτημα της αυτονομίας της Κρήτης είχαν προκαλέσει αντιδράσεις στην τοπική κοινωνία. Με το κλείσιμο του *Ομιλίτη* οι οργανωμένοι οπαδοί αναζήτησαν και βρήκαν νέους τρόπους δημόσιας προβολής των θέσεών τους σε δικτυακούς τόπους. Εκεί πρόβαλλαν τις θέσεις του «κινήματος» για τη διοικητική κατάσταση στον ΟΦΗ και την οργανωτική ανάπτυξη των κοινοτήτων τους, παρουσίαζαν φωτογραφικό υλικό και σχόλια του τύπου για την ιστορία του συλλόγου και ανέπτυσαν ζωντανούς διαλόγους για τον οπαδισμό στην πόλη.

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000 η ένταση στη σχέση οργανωμένων οπαδών και διοίκησης της ΠΑΕ παίρνει νέα μορφή, με τους οπαδούς να εντάσσονται στο ρεπερτόριο των συλλογικών τους δράσεων δυναμικά συλλαλητήρια και πορείες διαμαρτυρίας ενάντια στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, κλιμακώνοντας την πίεση προς τη διοίκηση και υπερασπιζόμενοι τα συμφέροντα της ομάδας. Έτσι τον

63. Η έναρξη της άτυπης λειτουργίας του συνδέσμου χρονολογείται στις 5.8.2002. Βλ. *Ομιλίτης* 60, *Νέα Κρήτη*, 6.8.2002.

64. *Ομιλίτης* 23, *Νέα Κρήτη*, 26.10.2002.

65. *Ομιλίτης* 70, *Νέα Κρήτη*, 14.11.2003, *Ομιλίτης* 86, *Νέα Κρήτη* 18.2.2004.

Φεβρουάριο του 2006, περίπου 800 οπαδοί διαδήλωσαν υπέρ της υπαγωγής της ομάδας στο άρθρο 44 για την ευνοϊκή ρύθμιση των χρεών της προς το δημόσιο,⁶⁶ το οποίο όντως έγινε στους επόμενους μήνες με νομοθετική ρύθμιση. Τον Ιούνιο του 2006 μετά το νικηφόρο παιχνίδι του ΟΦΗ με τον Λεβαδειακό στο Ηράκλειο που εξασφάλισε την παραμονή του συλλόγου στην Α' Εθνική, η δυσарέσκεια των οπαδών για την κακή αγωνιστική πορεία της ομάδας και τη διαιώνιση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος εκφράστηκε με μαζικό συλλαλητήριο και πορεία διαμαρτυρίας περίπου 1.000 οπαδών στους δρόμους της πόλης με βασικό αίτημα την ανεξαρτησία του ΟΦΗ από τον Όμιλο Βαρδινογιάννη και τον Παναθηναϊκό.

Στο συλλαλητήριο συμμετείχε και ο δήμαρχος Ηρακλείου Γιάννης Κουράκης, ο οποίος ζήτησε την άμεση παρέμβαση της Επιτροπής Επαγγελματικού Αθλητισμού για το ξεκαθάρισμα του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του ΟΦΗ, ενώ υπό τις επευφημίες των φανατικών οπαδών πρότεινε τη δημιουργία ανεξάρτητης αθλητικής εταιρείας λαϊκής βάσης, στην περίπτωση που η δικαιοσύνη δεν παρενέβαινε.⁶⁷ Τα δίκτυα των οπαδών του ΟΦΗ πρόβαλλαν τις θέσεις τους στα ΜΜΕ και τους αθλητικογράφους με τους οποίους είχαν αναπτύξει σταθερό διάυλο επικοινωνίας και επιδίωκαν την αποδοχή των θέσεών τους από σημαίνοντα πολιτικά πρόσωπα της πόλης. Μέσα από αυτές τις τακτικές είχαν πετύχει να αποτελούν έναν κρίσιμο παράγοντα των εξελίξεων στον ΟΦΗ.

Πράγματι, το καλοκαίρι του 2006 η διοικητική κρίση που σοβούσε στην ΠΑΕ εντάθηκε με παραιτήσεις μελών του διοικητικού συμβουλίου και της τεχνικής ηγεσίας του συλλόγου. Η καλή αγωνιστική πορεία της ομάδας τη χρονιά που ακολούθησε βοήθησε να εκτονωθεί η κρίση αλλά οι Snakes αποφάσισαν την αναστολή της λειτουργίας του συνδέσμου τους και την αποχή των μελών τους από τα παιχνίδια της ομάδας. Η ανακοίνωση που εξέδωσαν τόνιζε την ανάγκη ανεξαρτητοποίησης της ομάδας, για να αποκατασταθεί η αξιοπρέπεια του σωματείου: «Ένα πράγμα ζητάγαμε τόσα χρόνια. Να ζήσουμε [...] ανεξάρτητοι χωρίς αφεντικά πάνω από την ομάδα [...] Τι μπορείς πλέον να πεις σε ένα μίζερο; Να είναι περήφανος. Με την περηφάνια και τη λεβεντιά εξάλλου γεννιέσαι δεν γίνεσαι».⁶⁸ Λίγους μήνες αργότερα οι Snakes καλούσαν τα μέλη τους να αγοράσουν μετοχές της ΠΑΕ προτείνοντας την ίδρυση συνδέσμου μικρομετόχων ΟΦΗ και υιοθετώντας μια στρατηγική παρέμβασης στα διοικητικά δρώμενα από τα μέσα. Παράλληλα ενίσχυαν τη δράση τους με μαχητικούς διαλόγους και σχόλια στην ιστοσελίδα τους στο διαδίκτυο.

66. *Νέα Κρήτη*, 16.2.2006.

67. *Νέα Κρήτη*, 29.6.2006, *Πατρίς*, 29.6.2006.

68. *Νέα Κρήτη*, 26.8.2006.

Στην αγωνιστική περίοδο 2008-2009 η αντίθεση των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ με τη διοίκηση κορυφώθηκε μέσα από τις μαχητικές εκπομπές των Snakes και των Κρητών σε τοπικούς αθλητικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς όπου έκαναν γνωστά τα οπαδικά αιτήματα στην κοινωνία της πόλης. Το φθινόπωρο του 2008 οι αντιδράσεις των οργανωμένων οπαδών συνεχίστηκαν με διαδοχικά συλλαλητήρια, μουσικές εκδηλώσεις και μαχητικά πανό του τύπου «Λευτεριά στον ΟΦΗ».⁶⁹

Η επόμενη αγωνιστική χρονιά ήταν καθοριστική για τις οπαδικές εξελίξεις στον ΟΦΗ, λόγω της κακής αγωνιστικής πορείας που οδήγησε στον υποβιβασμό της ομάδας μετά από 33 χρόνια ανελλιπούς παρουσίας στην Α' Εθνική. Η μακροχρόνια αντιπαράθεση με τους οπαδούς του Ολυμπιακού ήταν σε ύφεση και οι δρόμοι της πόλης είχαν γεμίσει με επικριτικά γκράφιτι εναντίον του Παναθηναϊκού και του καθεστώτος συνιδιοκτησίας. Μέσα σε αυτό το κλίμα ξεκινά μια αντιπαλότητα των συνδεσμιτών του ΟΦΗ με οργανωμένους οπαδούς του Παναθηναϊκού. Έτσι το παιχνίδι των δύο ομάδων στο Ηράκλειο κατέληξε σε γενικευμένα επεισόδια με βανδαλισμούς στις τουαλέτες, τις κερκίδες και τον περιβάλλοντα χώρο του Παγκρήτιου, με πρωταγωνιστές κυρίως οπαδούς του Παναθηναϊκού, οι οποίοι στη συνέχεια συγκρούστηκαν με την αστυνομία.⁷⁰

Το κλίμα στις συναντήσεις του ΟΦΗ ήταν τεταμένο με τους οργανωμένους οπαδούς που είχαν επιστρέψει στους αγώνες της ομάδας να αναρτούν υβριστικά πανό και να εκφράζουν με επιθετικά συνθήματα την αντίθεσή τους στο καθεστώς. Το καλοκαίρι στο «αγωνιστικό κλίμα» που είχε διαμορφωθεί στις τάξεις των οπαδών του ΟΦΗ εμφανίζονται δύο άτυποι πυρήνες οπαδών με δάνεια από τη στρατιωτική ορολογία: ο Σύνδεσμος Φύλων ΟΦΗ 4/*Black Army* και ο Σύνδεσμος *Black Warriors* στα προάστια της πόλης Θέρισο και Ξηρόκαμπο, αντίστοιχα. Παράλληλα, οι Snakes αποφάσισαν την επαναλειτουργία του συνδέσμου τους. Όταν το τέλος της αγωνιστικής περιόδου βρήκε την ομάδα του ΟΦΗ στη Β' Εθνική κατηγορία, οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας των οργανωμένων οπαδών κορυφώθηκαν. Από τα τέλη Ιουνίου μέχρι και το πρώτο δεκαήμερο Ιουλίου του 2009, οργανώθηκαν τα πιο μαζικά συλλαλητήρια της κοινότητας, με πορείες στους δρόμους της πόλης στις οποίες συμμετείχαν οπαδοί με ομοιόμορφες φανέλες που ανέγραφαν «Λευτεριά στον ΟΦΗ».⁷¹

Η άσκηση πίεσης των οπαδών του ΟΦΗ οδήγησε σε νέα παρέμβαση του δημάρχου Ηρακλείου Κουράκη, ο οποίος συναντήθηκε με τους οργανωμένους

69. Βλ. ενδεικτικά τα ρεπορτάζ των εφ. *Πατρίς*, *Νέα Κρήτη*, *Τόλμη* και *Μεσόγειος*, στις 24.9.2008.

70. «Εισαγόμενη αλητεία», *Νέα Κρήτη*, 22.12.2008.

71. Τα πιο σημαντικά έγιναν στις 28 Ιουνίου, στις 9 και στις 17 Ιουλίου 2009 (βλ. τα ρεπορτάζ των εφ. *Νέα Κρήτη*, *Πατρίς*, *Τόλμη* και *Μεσόγειος*).

οπαδούς και στη συνέχεια φρόντισε για τη μετάβαση των μετοχών της ΠΑΕ σε νέους μετόχους και επιχειρηματίες της πόλης. Η νέα προσωρινή διοίκηση με πρόεδρο τον Κουράκη αποφάσισε την επιστροφή της ομάδας στο Παγκρήτιο στάδιο, έναν αθλητικό χώρο που είχε δημιουργηθεί για τις ανάγκες των Ολυμπιακών αγώνων του 2004. Η νέα χρονιά βρήκε τους οπαδούς του ΟΦΗ συσπειρωμένους στις κατάμεστες θύρες των φανατικών οπαδών 4 και 5.

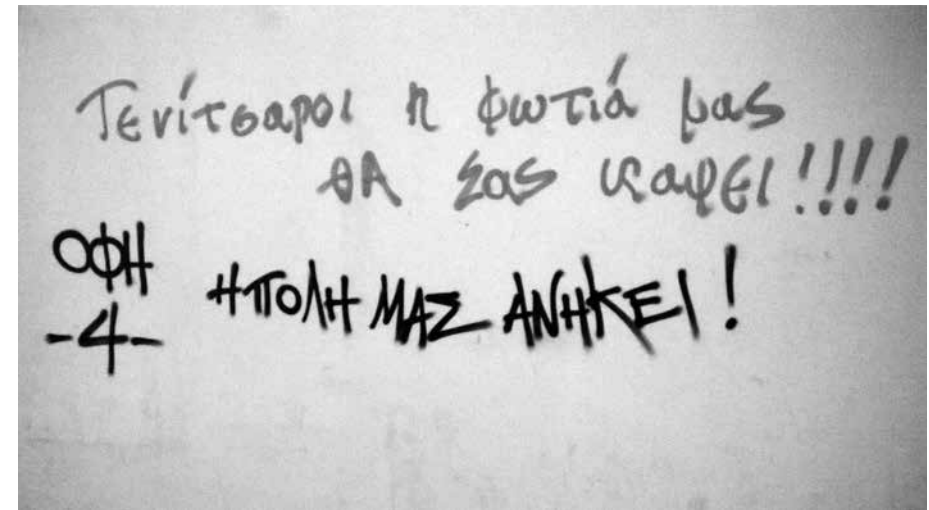

Το πέταλο των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ στον αγώνα με τον Ολυμπιακό Βόλου στις 29.11.2009 (φωτογραφία Μανόλης Τσελεντάκης).

Τα συλλαλητήρια αλλά και οι οργανωτικές προσπάθειες είχαν ως αποτέλεσμα τη συσπείρωση των οπαδών του ΟΦΗ και τη μαζικοποίηση του φαινομένου. Παρά την παραμονή της ομάδας στη Β' Εθνική, ο αριθμός των εν ενεργεία συνδέσμων και των μελών τους είχε αυξηθεί⁷² και συνέχισε να αυξάνεται και στα επόμενα χρόνια όταν ο σύλλογος επανήλθε στη Σούπερ Λιγκ. Στα τέλη του 2014 υπήρχαν 7 ενεργοί σύνδεσμοι ή πυρήνες οπαδών: *Snakes*, *Κρήτες*, *Θύρα 4*, *Θύρα 4 Αϊ-Γιάννη*, *Θύρα 4 Σητείας*, *Ομιλίτικο Στέκι Αρχαίων* και *Σύνδεσμος Φίλων*

72. Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτουν οι σύνδεσμοι, στις αρχές του 2010 λειτουργούσαν οι παρακάτω σύνδεσμοι: *Snakes* (200 μέλη), *Θύρα 4/ Black Army* (200), *Θόδωρος Παπαδόπουλος/Ανατολικά Προάστια* (150), *Νίκος Ξυλούρης Αθηνών* (70), *Black Warriors* στον *Ξηρόκαμπο* (50) και *Σύνδεσμος Θεσσαλονίκης* (50).

ΟΦΗ Αθήνας. Τα γκράφιτι στους δρόμους πολλαπλασιάστηκαν, νέα τραγούδια και μαντινάδες επινοήθηκαν και νέες τελετουργικές πρακτικές όπως χορογραφίες εμφανίστηκαν. Το μαχητικό πνεύμα της κοινότητας, ο τοποφιλικός λόγος, οι συλλογικές μορφές διαμαρτυρίας και η συλλογική έξαψη στην κερκίδα φαίνεται να αποτελούσαν πόλο έλξης για ετερόκλητες νεανικές ομάδες, ακόμη και για πολιτικοποιημένες συλλογικότητες από όλο το φάσμα του πολιτικού χώρου: από πυρήνες του αντιεξουσιαστικού χώρου και αριστεριστές μέχρι ακροδεξιές και εθνικιστικές ομάδες. Η κοινωνική οργάνωση των οπαδών του ΟΦΗ έχει πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα με ποικίλες ιδεολογικές αποχρώσεις και αντιθέσεις στο εσωτερικό της, αλλά και ένα ενοποιητικό αφήγημα επικεντρωμένο στις αξίες της τοπικότητας και την προσήλωση στην ομάδα.

Οπαδικό γκράφιτι σε κεντρικό δρόμο της πόλης (φωτογραφία Γιάννης Ζαϊμάκης.)

Εντωμεταξύ, το πεδίο αντιπαραθέσεων των οπαδών ΟΦΗ και Παναθηναϊκού είχε ενισχυθεί με περιστασιακές συγκρούσεις στις παρυφές της πόλης. Η ένταση αυτή οδήγησε στις 4 Σεπτεμβρίου 2011 σε ένα τραγικό περιστατικό όπου ένας οπαδός του Παναθηναϊκού από τα Μάλια βρήκε βίαιο θάνατο στο χώρο του Παγκρήτιου, έπειτα από ραντεβού οπαδών των δύο ομάδων και άγρια σύγκρουση με μαχαίρια, αιχμηρά αντικείμενα και πέτρες. Το γεγονός προκάλεσε αναστάτωση και προβληματισμό στην τοπική κοινωνία σχετικά με την κλιμάκωση της βίας και τις ρατσιστικές συμπεριφορές στους κόλπους των οργανωμένων κοινοτήτων οπαδών στην πόλη. Λίγα χρόνια αργότερα, τον Δεκέμβριο του 2014 η συμμετοχή των οργα-

νωμένων οπαδών στα κέντρα λήψης αποφάσεων της ΠΑΕ εκφράστηκε με την ανάθεση της προεδρίας της ομάδας στον Ανδρέα Μανουσάκη, έναν από τους πρωτεργάτες των οργανωμένων οπαδών στον αγώνα για την ανεξαρτησία του ΟΦΗ, ο οποίος για σύντομο χρονικό διάστημα ανέλαβε να διαχειριστεί την κρίση χρέους και τα συσσωρευμένα οικονομικά προβλήματα της ΠΑΕ τα τελευταία χρόνια της κρίσης.

Ποιητικές της τοπικότητας στις οπαδικές εκφορές

Οι νέες μορφές οπαδισμού που εξέφρασαν οι Snakes και οι Κρήτες έφεραν νέες μορφές συλλογικής δράσης και συμβολικές τελετουργίες και έναν οπαδικό λόγο που κατασκευάζει ταυτοποιητικά γνωρίσματα, υπερασπίζεται και επιτελεί μια διακριτή ταυτότητα και υπονομεύει τις εικόνες των αντίπαλων κοινοτήτων. Ενισχύεται έτσι ο συμβολικός δεσμός της κοινότητας με την τοπικότητα και η αίσθηση ενός διακριτού κοινωνικού χώρου μέσα στον οποίο συγκροτείται ο εαυτός (Kruckemeyer 2002: 303).

Η εμφάνιση των νεολαιίστικων πυρήνων της Θύρας 4 στα μέσα της δεκαετίας του 1980 αντανάκλα τις ευρύτερες αλλαγές στο ελληνικό ποδόσφαιρο, με την ανάπτυξη ενός νέου τύπου μαχητικών οπαδών που υιοθετούν μια αντιθετική κουλτούρα η οποία αμφισβητεί σε συμβολικό επίπεδο τον κοινωνικό καθωσπρεπισμό και την έντονη πολιτικοποίηση της νεολαίας σε αυτή την περίοδο. Οι αρχικοί πυρήνες των Snakes συνδύαζαν το ενδιαφέρον για το ποδόσφαιρο με ιδιαίτερες μουσικές προτιμήσεις (heavy metal, punk, hard rock και classic rock). Σημεία συνάντησης της κοινότητας ήταν ορισμένα ροκ στέκια, όπως το Moonlight και το Sounds, όπου έβρισκαν την ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους για την ομάδα και να διασκεδάσουν με έντονο τρόπο.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, το οπαδικό φαινόμενο μαζικοποιείται και στο προσκήνιο έρχεται μια νέα γενιά οπαδών με διευρυμένη κοινωνική προέλευση. Αντίθετα με την παλιότερη γενιά, οι νεότεροι οπαδοί έχουν πολυσυλλεκτικές μουσικές προτιμήσεις. Πολλοί από αυτούς υιοθετούν σύγχρονες μουσικές της μαζικής κουλτούρας και ορισμένοι επιλέγουν τραγούδια της κρητικής παράδοσης, συνδέοντας την αφοσίωση στην τοπική ομάδα με το αίτημα της επιστροφής στις πολιτισμικές παραδόσεις του χθες. Παράλληλα, αυξάνεται η γυναικεία παρουσία σε έναν κατά βάση ανδροκεντρικό χώρο, με ορισμένες συνδεσμίτισσες να συσσωρεύουν συμβολικό κεφάλαιο και γόητρο χάρη στην πρωταγωνιστική παρουσία τους στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας για το ζήτημα της ανεξαρτησίας του ΟΦΗ.

Οι κοινότητες των οπαδών του ΟΦΗ συγκροτούνται γύρω από δεσμούς κοινών ενδιαφερόντων διαμορφώνοντας ένα νοηματικό σύστημα που εναρμονίζεται

με τα ποδοσφαιρικά ενδιαφέροντα και τα βιώματα των μελών της ομάδας. Όπως φαίνεται και από την ανάλυση γκράφιτι, τραγουδιών, κειμένων συνεντεύξεων και οπαδικών εντύπων, ο ομιλίτικος λόγος εκφράζει μια αυτοεικόνα που τονίζει τη λαϊκότητα και τη δύναμη του συλλόγου, την προσήλωση στην ιδέα και την ιστορία της ομάδας και την ταυτοποίησή της με τις αξίες του *Κάστρου* (η λαϊκή ονομασία της πόλης) και της Κρήτης. Στη ρητορική των ομιλιτών, η αγωνιστική υπεροχή των ισχυρών ομάδων της πρωτεύουσας υπονομεύεται και κατασκευάζονται εικόνες των διεφθαρμένων άλλων που εκπροσωπούν το ποδοσφαιρικό κατεστημένο της χώρας. Σε αντίστιξη με αυτές οι αναπαραστάσεις της εντοπιότητας τονίζουν τις αξίες της περηφάνιας και της ανδρείας στην Κρήτη μέσα από μια ρητορική ενός «επιθετικού τοπικισμού» (Hertzfeld 2003: 282).

Ο λόγος των οπαδών του ΟΦΗ δεν είναι στατικός. Επηρεάζεται από την ιστορική συγκυρία και τα ποικίλα περιστατικά που λαμβάνουν χώρα στον οπαδικό μικρόκοσμο. Τα περιστατικά ερμηνεύονται και αναπλάθονται σε αφηγήσεις και ιστορικά επεισόδια της κοινότητας μέσα από τα οποία σφυρηλατείται η ιδέα της ομάδας και επιτελείται η ταυτότητά της. Το αίτημα της λευτεριάς του ΟΦΗ από το καθεστώς της εξάρτησης από τον Παναθηναϊκό αποτέλεσε τον βασικό άξονα της επικοινωνιακής πολιτικής της κοινότητας γύρω από τον οποίο, μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1990, συγκροτήθηκε, οργανώθηκε και αναπτύχθηκε ένας λόγος διαμαρτυρίας ενάντια σε όσους θεωρούσαν ότι προσπαθούσαν να μειώσουν το κύρος, το γόητρο και την ιστορία του συλλόγου. Πρόκειται για μια νοσταλγική στάση επιστροφής σε έναν χαμένο ποδοσφαιρικό παράδεισο του παρελθόντος, που αποτελεί συνηθισμένο αφήγημα στον οπαδικό λόγο στο σύγχρονο εμπορευματοποιημένο ποδόσφαιρο. Στα οπαδικά τραγούδια οι αγώνες ενάντια στο ιδιοκτησιακό καθεστώς και η δράση της κοινότητας προβάλλονται ως ένα επικό κατόρθωμα που παραπέμπει συνειρμικά στους αγώνες της Κρήτης για τη λευτεριά.

Αφαίρεσα καρκίνωμα απ' το κορμί που τόσα χρόνια την ψυχή ταλαιπωρεί/βγήκα στους δρόμους μ' αδερφούς απ τα παλιά/ και κέρδισα μαζί μ' αυτούς τη λευτεριά/ οι γιοι του Ψηλορείτη έρχονται ξανά και στο Γεντί Κουλέ θα βάλουμε φωτιά/ στο σκοτεινό τον Άδη τώρα να βρεθώ δε με πειράζει αφού αδέρφια μου θα βρω/ αδέρφια που τη λευτεριά δε ζήσανε μα τσάτσους και ρουφιάνους πολεμήσανε.

Η ανεξαρτητοποίηση του ΟΦΗ προσλαμβάνεται ως αποτέλεσμα του μακροχρόνιου αγώνα των συνδεσμιτών οπαδών ενάντια στο εκφυλισμένο παλιό καθεστώς που σαν «καρκίνωμα ταλαιπωρούσε την ψυχή». Οι οπαδοί του ΟΦΗ ως σύμβολα της Κρήτης («οι γιοι του Ψηλορείτη») κεφαλαιοποιούν τον αγώνα για τη λευτεριά δημιουργώντας συνειρμικές συνδέσεις με τους αγώνες των Κρητικών για ανεξαρ-

τησία από διάφορους κατακτητές του νησιού. Η κοινότητα γιορτάζει την επιστροφή στο «Γεντί Κουλέ» και αποδίδει φόρο τιμής σε μέλη της που δεν μπόρεσαν να δουν την ανεξαρτησία στην πράξη. Στη συλλογική μνήμη, τέτοια πρόσωπα, όπως ο Ηρακλής και ο Θόδωρας, μετατρέπονται σε σύμβολα και καταλαμβάνουν ξεχωριστή θέση στο ρεπερτόριο των αθλητικών ηρώων της κοινότητας.

Συχνά η επιτέλεση της κρητικής ταυτότητας μέσα στα τραγούδια και τα συνθήματα των οπαδών του ΟΦΗ γίνεται μέσα από μια ανδροκεντρική ρητορική. Τα τραγούδια εξυμνούν την αξία του Κρητικού άνδρα και διαβάλλουν τον ανδρισμό των άλλων, μια πρακτική συνηθισμένη στις πολιτισμικές εκφορές των φανατικών οπαδών (King 1997). Έτσι οι μη Κρητικοί γίνονται αντικείμενο σεξουαλικού εξευτελισμού μέσα από μια ποιητική με εμφανείς σεξιστικές συνδηλώσεις:

Εδώ στη μεγαλόνησο, λατρεύουμε τον Όμιλο/ υπερβολικά τρελοί εμείς οι Κρητικοί/ Άμα δεν είσαι Κρητικός είσαι κακής πουτάνας γιος/ κι άμα δεν είσαι Οφιτζής να πας να γαμηθείς/ μέσα στο Γεντί Κουλέ Οφάρα μου τρελαίνομαι/ γάβροι είσατε μουνιά γαμώ τον Πειραιά.

Η τοπική ταυτότητα επιτελείται μέσα από έναν ιδιαίτερο τρόπο ζωής, ο οποίος εμφορείται από στερεοτυπικές προσλήψεις των παραδοσιακών αξιών της Κρήτης: λεβεντιά, δύναμη, ανεξαρτησία, ελευθερία και περηφάνια. Τα τραγούδια προσπαθούν να εκφράσουν μια ομολογία ανάμεσα στην αξία του τόπου και τον τρόπο ζωής του οπαδού. Μέσα από τη χρήση κατάλληλων λεκτικών σχημάτων λόγου υμνείται η ένταξη στην *ομιλίτικη* κοινότητα ως πράξη επιτέλεσης της κρητικής περηφάνιας, και η αφοσίωση στην ομάδα παρομοιάζεται με υπερβατική κατάσταση ηδονικής παραίσθησης που χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά του σωστού άνδρα, του μάγκα: «Είναι μαγκιά, τρόπος ζωής, ναρκωτικό που δεν μπορείς ν' απαλλαγείς/ Να είσαι *Οφιτζής* τρελός, να 'σαι περήφανος που είσαι Κρητικός».

Η έκφραση του πάθους για την ομάδα στην κερκίδα και οι τελετουργικές επιτελέσεις της Θύρας 4 αποτελούν κομβικό σημείο αναφοράς στις αφηγήσεις των μελών της. Αυτές οι παθιασμένες τελετουργίες φαίνεται να εμπνέουν τον ποιητικό οίστρο του Μανώλη Ρασούλη στο τραγούδι «Θύρα 4», όπου παρουσιάζει μια γλαφυρή εικόνα της ατμόσφαιρας της κερκίδας:

Θύρα 4 του ΟΦΗ ο παλμός κερκίδα 4 του αγώνα ο σφυγμός
Σχήματα, συνθήματα, πυροτεχνήματα, ο προμαχώνας και ο καταγισμός
Χτυπά δυνατά το νταούλι σαν καρδιά με τρελούς ρυθμούς
Και η «Gate Four» φουλ καρπούλι μέσα στο πανδαιμόνιο και τους αλαλαγμούς
Ροκάδες, καραμούζες και κλάξον παραληρήματα υπερβατικά
Ένα άλλο παιχνίδι συμβαίνει εδώ πάνω και είναι όλα εκστατικά

Θαρρείς αδιαφορούν για την μπάλα χαμένοι μες στο μαγικό τους το χαβά
Μα έχουν επαφή με τα πάντα και η δικαιοσύνη τους συναντά
Και σαν μεταγγιστούνε στο πάθος και όταν τα όρια λιώσουν στη χώρα
Δείχνουν να μοιάζουν με εκείνο το αγόρι που τσίτσισιδο είδε το βασιλιά.

Μέσα από γκράφιτι, τραγούδια και συνθήματα οι Ομιλίτες τονίζουν την υπεροχή της Κρήτης, εκφράζουν την απαξίωσή τους για τους εχθρικούς «άλλους», όπως οι Ολυμπιακοί και οι Παναθηναϊκοί και σε μικρότερο βαθμό οι οπαδοί ομάδων από την ίδια πόλη (π.χ. Εργοτέλης και Ηρόδοτος) ή από άλλες επαρχιακές πόλεις με τις οποίες έχουν συγκυριακές ή διαχρονικές αντιπαλότητες. Παράλληλα, τονίζουν τους συμβολικούς δεσμούς τους με κοινότητες που θεωρούν δυνητικούς συμμάχους απέναντι στο αθηνοκεντρικό κατεστημένο (για παράδειγμα, τους οπαδούς του ΠΑΟΚ).

Στον οπαδικό λόγο ο αγώνας για τη λευτεριά από τον Παναθηναϊκό προβάλλεται ως χρέος του οπαδού του ΟΦΗ στις παραδοσιακές αξίες και τις αρετές της Κρήτης, έτσι όπως τις ορίζουν οι ίδιοι. Τα οπαδικά κείμενα καλλιεργούν την τοποφιλία και τονίζουν τη σημασία του να είσαι Κρητικός, όπως φαίνεται και από το παρακάτω σχόλιο στον *Ομιλίτη*:

Είναι μαγκιά, αγαπητοί μου κύριοι, 1ον να γεννιέσαι Κρητικός, 2ον να υποστηρίζεις τον τόπο που γεννήθηκες και 3ον να αγαπάς από τα παιδικά σου χρόνια και μέχρι να πεθάνεις τη μοναδική ομάδα της Κρήτης, τον ΟΦΗ, που όταν μας αντιπροσωπεύει επάξια στην Ευρώπη δεν τον αποκαλούν ΟΦΗ της Ελλάδος, αλλά ΟΦΗ της Κρήτης.⁷³

Οι απόψεις των οργανωμένων οπαδών του ΟΦΗ παίρνουν ενίοτε τη μορφή ενός μανιφέστου υπέρ της κρητικής ιδιαιτερότητας που αξιοποιεί σύμβολα του παρελθόντος για να συσπειρώσει την τοπική κοινωνία και να οργανώσει ένα κίνημα λαϊκής βάσης που υπερασπίζεται την ιδέα της ομάδας και επιτελεί έτσι το οφειλόμενο χρέος στις αξίες της Κρήτης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μαχητικό πρωτοσέλιδο του *Ομιλίτη* με τίτλο «Ηρθαμε για να μείνουμε» και φόντο τη σημαία της Κρητικής Πολιτείας, παρουσιάζοντας εμφιατικά τον συμβολικό δεσμό του ΟΦΗ με τη μεγαλόνησο:

Χτίζουμε με μεγάλες θυσίες εδώ και ενάμιση χρόνο μια νέα ομιλίτικη λαϊκή βάση. Έχουμε πολλά σχέδια για το μέλλον. [...] Ηρθαμε για να μείνουμε, βάλετε το καλά στο μυαλό σας. Γιατί είμαστε Κρητικοί, γιατί είμαστε Καστρινοί και αγαπάμε τον τόπο μας αγαπώντας τον ΟΦΗ και όχι στα λόγια, όπως οι κομπλεξικοί Αθηνολάτρες της Θύρας 1. Γι' αυτό σηκώνουμε τη σημαία της

73. *Ομιλίτης* 12, *Νέα Κρήτη*, 24.7.2002.

Κρητικής Πολιτείας χωρίς καμιά ντροπή. Γι' αυτό και μόνο. Φτιάχνουμε μια παντοδύναμη λαϊκή βάση (που έχει ήδη μπει μπροστά) και δε φοβόμαστε τίποτα. Και μην ξεχνάτε: Ανάψαμε φωτιά και μεγαλώνει κι απ' άκρη σ' άκρη πιάνει το νησί, γενίτσαροι κανέναν δε γλιτώνει, οι ομιλίτες είμαστε μαζί. Λατρεύουμε τον ΟΦΗ και την Κρήτη και το καμίνι τώρα ξαναζεί. Τα άλλα είναι για τους κομπλεξικούς και τους απάτριδες.⁷⁴

Στο κείμενο διαφαίνεται η στάση της επιθετικής τοποφιλίας που χαρακτηρίζει τους οργανωμένους οπαδούς και η σημασία που αποδίδουν στην επιτέλεση της κρητικής ταυτότητας μέσα από τη μαχητική υποστήριξη του ΟΦΗ και την εξάπλωση της επιρροής του σε όλο το νησί. Απέναντι σε αυτή την τάξη πραγμάτων η κάθε παρέκβαση, για παράδειγμα η υποστήριξη αθηναϊκών ομάδων από ντόπιους που συνήθως «κάνουν κερκίδα» στη Θύρα 1, στιγματίζεται ως πράξη που προσβάλλει την Κρήτη. Χρησιμοποιώντας τις δικές τους συμβολικές ταξινομήσεις, οι Ομιλίτες παρουσιάζουν τους παραβάτες ως αλλόθρησκους ή γενίτσαρους, μια νόθα εκδοχή της κρητικής ταυτότητας. Παρομοίως, επιστρατεύονται ιστορικά σύμβολα, όπως ο Μινώταυρος ή η σημαία της Κρητικής Πολιτείας, για να τονιστεί συμβολικά η σημασία της τοπικής ιδιοσυστασίας και να διαμορφωθεί ένα πνεύμα συν-κρητισμού με επίκεντρο την ιδέα του ΟΦΗ.

Επίλογος

Το πέρασμα από το ερασιτεχνικό στο επαγγελματικό ποδόσφαιρο σημαδεύτηκε, ανάμεσα στα άλλα, και από την εμφάνιση νέων μορφών οπαδικών ταυτοτήτων και μορφών συλλογικής έκφρασης που υιοθετούσαν πρότυπα οπαδισμού που είχαν αναπτυχθεί στο εξωτερικό. Η εμφάνιση του νέου τύπων μαχητικών οπαδών τη δεκαετία του 1980 διαπλέχτηκε με τις ραγδαίες τεχνολογικές αλλαγές, την ανάπτυξη των ΜΜΕ, την αστικοποίηση, την παγκοσμιοποίηση του ποδοσφαιρικού θεάματος και τις πολιτισμικές επιδράσεις ενός οπαδικού λόγου που είχε αρχίσει να διαχέεται στην κοινωνία μέσα από το διαδίκτυο και τα ΜΜΕ. Στη δεκαετία αυτή παρατηρείται υποχώρηση της έντονης πολιτικοποίησης των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης και αναζήτηση νέων μορφών έκφρασης και συλλογικής δράσης.

Στη νέα πολιτική οικονομία του επαγγελματικού ποδοσφαίρου, οι οπαδοί συγκροτούν μια αντιθετική κουλτούρα απέναντι σε εχθρικούς «άλλους»: τις αντίπαλες κοινότητες, τις διοικητικές «παράγκες», τα επιχειρηματικά συμφέροντα, την αθλητική δικαιοσύνη, το σάπιο πολιτικό σύστημα και τα εξαρτημένα ΜΜΕ. Από

⁷⁴ *Ομιλίτης* 63, *Νέα Κρήτη*, 3.9.2003.

την άλλη, οι οπαδικές κοινότητες τείνουν να χρησιμοποιούν εργαλειακά προς όφελός τους επιλεκτικά δίκτυα σχέσεων με τις διοικήσεις των ΠΑΕ, τα ΜΜΕ και το πολιτικό σύστημα. Οι συχνά αντιφατικές στάσεις των οπαδών εξηγούνται από τον διττό ρόλο που έχουν στο ποδοσφαιρικό πεδίο. Από τη μια, είναι βασικοί πελάτες-καταναλωτές ενός μαζικού αθλητικού θεάματος το οποίο έχει εποικιστεί από την πολιτιστική λογική του ύστερου καπιταλισμού και τη διεύρυνση της καπιταλιστικής οικονομίας στον ελεύθερο χρόνο και, από την άλλη, λειτουργούν ως ιδεολογικοί ταγοί και θεματοφύλακες των παραδοσιακών αξιών της ομάδας έτσι όπως αυτές δομούνται στο κοινωνικό φαντασιακό τους.

Στην περίπτωση του ΟΦΗ η μαζικοποίηση του φαινομένου συνδέθηκε με τις σημαντικές αγωνιστικές επιτυχίες στη δεκαετία του 1980, την περίοδο του διοικητικού ελέγχου της ομάδας από τον Όμιλο Βαρδινογιάννη. Η ανάδειξη του ΟΦΗ ως ισχυρού επαρχιακού πόλου που την περίοδο 1985-1995 απείλησε σε κάποιο βαθμό την πρωτοκαθεδρία ισχυρών ομάδων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης λειτουργούσε ως ενισχυτικός παράγοντας στη συνοχή της κοινότητας και στην ιδεολογική της επένδυση με στοιχεία μιας αντιθετικής κουλτούρας. Μολονότι η οργανωτική και αγωνιστική αναβάθμιση του ΟΦΗ ήταν συνδεδεμένη με τον διοικητικό έλεγχο του Ομίλου Βαρδινογιάννη που διοικούσε και τον Παναθηναϊκό, στο κοινωνικό φαντασιακό των οργανωμένων οπαδών ο ΟΦΗ αντιπροσώπευε μια μορφή αντίστασης απέναντι τόσο στον υδροκεφαλισμό της ελληνικής κοινωνίας όσο και στην κατάσταση διαφθοράς του ελληνικού ποδοσφαίρου, την «παράγκα».

Παράλληλα, η οργανωτική ανάπτυξη της κοινότητας ευνοήθηκε από τη δράση των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου. Όπως επισημαίνεται στη σχετική βιβλιογραφία, όσο ο βαθμός κοινωνικού ελέγχου και οι κατασταλτικές πρακτικές της αστυνομίας αυξάνονται τόσο ο αριθμός των φανατικών οπαδών που εμπλέκονται σε βίαια επεισόδια ενισχύεται και πυροδοτούνται αντιδράσεις και ανανεωμένες μορφές συλλογικής δράσης (Kerr 1994: 63-75 και Taylor 1971: 134-164). Πράγματι, η προβολή των βίαιων συμπεριφορών των οπαδών από τον τύπο, οι προσπάθειες αστυνόμευσης και ελέγχου τους και οι πρώτες δίκες το 1989 διαμόρφωσαν στα μέλη της ευυπόληπτης κοινωνίας την αίσθηση μιας νεοεμφανιζόμενης κοινωνικής απειλής, με τους κρατικούς μηχανισμούς να εξετάζουν τον κίνδυνο διάδοσης αυτονομιστικών ιδεών.⁷⁵ Αυτή η κοινωνική πίεση συσπείρωνε την ομι-

⁷⁵ Όπως προκύπτει από συνεντεύξεις οπαδών, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η ασφάλεια είχε ασχοληθεί με τις δραστηριότητες των οπαδών και αρκετοί είχαν προσαχθεί για ανάκριση. Ιδίως μετά τη χρησιμοποίηση της σημαίας της Κρητικής Πολιτείας στο *Ομιλίτης* το 2002, όταν μέλη της κοινότητας κρίθηκαν ύποπτα για αυτονομιστική δράση, αλλά και μετά τα επεισόδια για τη δολοφονία οπαδού του ΟΦΗ από τα ΤΑΕ, τότε αναζητήθηκαν τυχόν δίαυλοι

λίτικη κοινότητα, ενίσχυε τη συλλογική διέγερση, την ένταση και την επιθετική τοποφιλία στην κερκίδα, προσελκύοντας το ενδιαφέρον της νεολαίας και στρατολογώντας νέα μέλη στην κοινότητα.

Ωστόσο, η πορεία της ανάπτυξης και της κοινωνικής διεύρυνσης της βάσης των οργανωμένων οπαδών σκόνταφτε στο στίγμα της οικονομικής εξάρτησης του ΟΦΗ από τον Όμιλο Βαρδινογιάννη και κατ' επέκταση από τον Παναθηναϊκό. Για τους οργανωμένους οπαδούς του ΟΦΗ, η οικονομική και διοικητική εξάρτηση της ομάδας συνιστούσε μια κατάσταση αλλοτρίωσης και αποξένωσης της κοινότητας από την αξιακή ιδιοσυστασία της. Αν στο παρελθόν η συναισθηματική σχέση του Θόδωρου Βαρδινογιάννη με τον ΟΦΗ αποτελούσε τη νομιμοποιητική βάση για τη μερική ή ολική αποδοχή της εμπλοκής της οικογένειας Βαρδινογιάννη στη διοίκηση του συλλόγου, ο θάνατός του στέρησε αυτή τη δυνατότητα οδηγώντας στην αναπόφευκτη σύγκρουση με τα ποικίλα διοικητικά σχήματα της ΠΑΕ. Όταν ήρθε η αγωνιστική κάμψη, οι φωνές διαμαρτυρίας μέρους των οργανωμένων οπαδών ενισχύθηκαν, διεκδικώντας την επιστροφή σε έναν «αγνό» απολεσθέντα ποδοσφαιρικό «παράδεισο» του παρελθόντος.

Η κινηματική δράση τους ανέδειξε τους οπαδούς του ΟΦΗ σε διαμορφωτικό παράγοντα στις διοικητικές εξελίξεις του συλλόγου. Οι αλλαγές αυτές αντανakλούν τις νέες σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται στο σύγχρονο εμπορευματοποιημένο ποδόσφαιρο με τις διάφορες ΠΑΕ να επιχειρούν να ιδιοποιηθούν και να ενσωματώσουν στις οικονομικές στρατηγικές τους το οργανωτικό και συναισθηματικό κεφάλαιο των οπαδών και από την άλλη τους τελευταίους να επιδιώκουν τη θεσμική παρέμβαση και την επιρροή των διοικήσεών τους. Η ίδρυση του συλλόγου μικρομετόχων ΟΦΗ από ηγετικά στελέχη του ομιλίτικου «κινήματος» το φθινόπωρο του 2009 δείχνει ακριβώς αυτές τις νέες τάσεις. Η στροφή στις λογικές των ομάδων λαϊκής βάσης με βασικό σλόγκαν «Η ομάδα ανήκει στο λαό της» που υποστηρίχτηκε και από τοπικούς επιχειρηματικούς κύκλους και τον δήμαρχο της πόλης Γιάννη Κουράκη αποτέλεσε το νέο αφήγημα των οπαδών.

Ωστόσο, όπως συνέβη και με άλλα δημοφιλή σωματεία της χώρας, το αίτημα της «λαϊκοποίησης» παρέμενε ανεδαφικό. Στο σύγχρονο εμπορευματοποιημένο ποδόσφαιρο, οι οικονομικές απαιτήσεις για τη δημιουργία ανταγωνιστικών συλλόγων σε υψηλό επίπεδο απαιτούν επενδύσεις που ξεπερνούν κατά πολύ τις οικονομικές δυνατότητες των λαϊκών βάσεων των συλλόγων. Επιπλέον, σε ένα χώρο που μαστιάζεται από διαφθορά και πελατειακές σχέσεις ανάμεσα σε παράγοντες, πολιτικούς, επιχειρηματίες, οπαδούς και ΜΜΕ η συμμετοχή των οπαδών στις διοικητικές εξελίξεις συχνά καταλήγει σε ενσωμάτωση του λόγου τους από τα κορπορατιστικά

επικοινωνίας της κοινότητας με τον αναρχικό χώρο.

συμφέροντα των ΠΑΕ. Έστω και έτσι όμως, οι οργανωμένοι οπαδοί εξακολουθούν να διεκδικούν το ρόλο του θεματοφύλακα των αξιών των ομάδων τους και να εκφράζουν το πάθος τους για αυτές στις τελετουργίες της κερκίδας, την ίδια ώρα που συχνά μετέχουν ενεργά στο καπιταλιστικό παιχνίδι της οικονομικής διαχείρισης των ανώνυμων ποδοσφαιρικών εταιρειών και της μετατροπής του παιχνιδιού του λαού σε καταναλωτικό θέαμα, τμήμα του οποίου είναι και οι παθιασμένοι οπαδοί, όπως μας θυμίζουν συχνά τα τηλεοπτικά ζουμ στις κερκίδες των οπαδών.

Βιβλιογραφία

- Άντερσον, Μ., 1997, *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα, Αθήνα: Νεφέλη.
- Brown, A., 2008, «“Our club, our rules” fan communities at FC United of Manchester», *Soccer and Society*, 9(3): 346-358.
- Cohen, A.P., 1985, *The Symbolic Construction of Community*, Λονδίνο: Ellis Horwood Ltd & Tavistock Publication Ltd.
- Dunning, E., P. Murphy και I. Waddington, 1991, «Anthropological versus sociological approaches to the study of soccer hooligans: Some critical thoughts», *Sociological Review*, 39(3): 459-478.
- Finn, G. και R. Giulianotti (επιμ.), 2000, *Football Culture: Local Contests Global Visions*, Λονδίνο: Frank Cass.
- Giulianotti, R., 1999, *Football: A Sociology of the Global Game*, Καίμπριτζ: Polity Press.
- 2002, «Supporters, followers, fans and flaneurs: A taxonomy of spectator identities in football», *Journal of Sport and Social Issues*, 26(1): 25-46.
- Ζαϊμάκης, Γ., 2005, «Το φαινόμενο της βίας στο ελληνικό ποδόσφαιρο», *Κοινωνική Εργασία*, 80: 223-247.
- 2012, «Αστική κοινωνικότητα και σωματειακός αθλητισμός στο Ηράκλειο της Κρήτης (1898-1940)», *Κρητικά Χρονικά*, 32: 297-342.
- 2013, «Η πολιτική οικονομία του ποδοσφαίρου στην ύστερη νεωτερικότητα: Εμπορευματοποίηση, παγκοσμιοποίηση και αποικιοποίηση», στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 27-58.
- Ζαϊμάκης, Γ. και B. Petre, 2014, «Πολιτισμικός ιμπεριαλισμός και спор στην ανατολική Μεσόγειο και την Κρήτη: Ο ρόλος των βρετανικών στρατευμάτων», στο Σ. Πετμεζάς και Α. Τζεδάκη-Αποστολάκη (επιμ.), *Κυριαρχίες και συνειδήσεις στην ανατολική Μεσόγειο 1880-1920*, Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 201-228.
- Ζαϊμάκης, Γ. και Ν. Κοταρίδης (επιμ.), 2013, *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Haynes, R., 1995, *The Football Imagination: The Rise of Football Fanzine Culture*, Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Herzfeld, M., 2003, «Localism and the logic of the nationalist folklore: Cretan reflections», *Society for Comparative Study of Society and History*, 45(2): 281-310.

- Kerr, J., 1994, *Understanding Soccer Hooliganism*, Μπάκιγγαμ: Open University press.
- King, A. 1997, «The post-modernity of football hooliganism», *British Journal of Sociology*, 48(4): 576-593.
- 2010, *The European Ritual*, Aldershot: Ashgate.
- Κουλούρη, Χ., 1997, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα: ΙΑΕΝ.
- Kruckemeyer, K., 2002, «“You get sawdust in your blood”: Local values and the performance of community in a occupational sport», *Journal of American Folklore*, 115: 301-331.
- Mason, J., 2006, «Mixing methods in a qualitative driven way», *Qualitative Research* 6(1): 9-25.
- Nash, R., 2000, «Contestation in modern English professional football: The independent supporters association movement», *International Review for the Sociology of Sport*, 35(4): 465-486.
- Ο κόσμος του ματς*, 1988, «Ο ΟΦΗ το καμάρι της Κρήτης», Ηράκλειο.
- Παπαγεωργίου, Δ., 1998, *Μια «άλλη» Κυριακή: «Τρέλα» και «απρώστια» στα ελληνικά γήπεδα*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Redhead, S., 1993, *The Passion and the Fashion: Football Fandom in the New Europe*, Aldershot: Avebury Ashgate Publishing Limited.
- Σαββάκης, Μ., 2010, «Κερκίδα, βία και εαυτός: Θεωρητικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις», στο Σ. Γεωργούλας και Δ. Χατζηευσταθίου (επιμ.), *Ο αθλητισμός στην κοινωνία και η κοινωνία του αθλητισμού: Κοινωνιολογία του αθλητισμού. Θεωρία, μεθοδολογία και έρευνα*, Αθήνα: Νημερτής, 277-291.
- Sandvoss, C., 2003, *A Game of two Halves: Football Fandom, Television and Globalization*, Λονδίνο: Routledge.
- Σπύρος, Θ., 2013, «Ποδόσφαιρο και ποιητικές της τοπικότητας: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση», στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 237-258.
- Sztompka, P., 2008, «The focus on everyday life: A new turn in sociology», *European Review*, 16(1): 23-37.
- Taylor, I., 1971, «Soccer consciousness and soccer hooliganism», στο S. Cohen (επιμ.), *Images of deviance*, Harmondworth: Penguin, 134-164.
- Tomlinson, A., 1984, «The sociological imagination, the new journalism and sport», στο N. Theberge και P. Donnelly (επιμ.), *Sport and Sociological imagination*, Fort Worth: Texas Christian University Press, 21-39.
- Τσουκαλά, Α. 2013, «Περί επικινδυνότητας της οπαδικής βίας: Πολιτικά παιχνίδια εξουσίας στην Ιταλία και Ελλάδα», στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 221-234.
- Vigarello, G., 2004, *Από τα παιχνίδια στο αθλητικό θέαμα: Η γέννηση ενός μύθου*, μτφρ. Λ. Βουτσοπούλου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Wagg, S. (επιμ.), 2004, *British Football and Social Exclusion*, Λονδίνο: Routledge.
- Williams, J., 2012, *Red Men: Liverpool Football Club the Biography*, Εδιμβούργο: Mainstream Publishing.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΧΟΥΜΕΡΙΑΝΟΣ

Τοπικότητα και «φίλαθλες» ταυτότητες: Οι οπαδοί του Εθνικού Πειραιώς

Εισαγωγή

Από την εποχή της ίδρυσης των πρώτων ποδοσφαιρικών συλλόγων, η ένταξη και η συμμετοχή των ατόμων με την ιδιότητα του φιλάθλου ή του οπαδού¹ στις ποικίλες δραστηριότητές τους συνοδεύεται από τη συγκρότηση και την ιεράρχηση συγκεκριμένων ταυτοποιητικών στοιχείων ή διακριτικών γνωρισμάτων, τα οποία προσδιορίζουν εν πολλοίς τους όρους συγκρότησης της οπαδικής ταυτότητας και αντιπαλότητας. Τα στοιχεία αυτά δεν είναι απαραίτητα μόνο για την ένταξη των ατόμων στον κόσμο της ομάδας, αλλά είναι αναγκαία και για τη συμμετοχή στις εκδηλώσεις της. Μέσω της σημασίας που τους αποδίδονται, ο οπαδός ενός συλλόγου μπορεί να διαπραγματεύεται τη θέση του στον ευρύτερο οπαδικό χώρο, να έχει λόγο για ό,τι συμβαίνει στο εσωτερικό της ομάδας του, να συμφωνεί ή να διαφωνεί με τις επιλογές των διοικητικών σχημάτων της ή με τις απόψεις και τις πρακτικές των οπαδών της ομάδας του ή των αντιπάλων της (Armstrong 1999).

Ένα βασικό παραδοσιακό ταυτοποιητικό στοιχείο που διευκολύνει την ένταξη των ατόμων στο σύμπαν ενός συλλόγου, και το οποίο επανασημασιοδοτείται διαρκώς στο πλαίσιο λειτουργίας του, είναι η τοπικότητα ως νέα μορφή της παραδοσιακής εντοπιότητας στη σύγχρονη πόλη. Τα αίσθημα της τοπικότητας ενισχύεται από τις σημάνσεις που μεταφέρει η ιστορία της ομάδας, έτσι όπως αυτή δημιουργείται και αναπλάθεται από τους συλλόγους, την τοπική κοινωνία και τους ίδιους τους

1. Η διαδικασία νοηματοδότησης των παραπάνω όρων δεν είναι γραμμική. Περισσότερο συνδέεται με την απόδοση αυθαίρετων γνωρισμάτων που υιοθετεί η «μέση κοινή γνώμη» σε κάθε εποχή. Με αυτά τα γνωρίσματα επιχειρείται να ερμηνευτεί ποιος είναι ο οπαδός και ποιος ο φίλαθλος. Ωστόσο η απόδοση και η χρήση τέτοιων χαρακτηριστικών ανοίγει το δρόμο σε διεργασίες υιοθέτησης ταυτοτήτων και εξοικείωσης με αυτές των ανθρώπων που εντάσσουν τον εαυτό τους στο σύμπαν μιας ομάδας. Ο αυτοπροσδιορισμός σε φίλαθλο ή οπαδό είναι αποτέλεσμα αυτών των διεργασιών.